

АТАМА ВА ИЗОҲ

Монография миллий тасвирий ва амалий санъат атамалари тадқиқига бағишланган бўлиб, унда мазкур атамаларнинг уч тилли изоҳли луғатини яратиш муаммоси кўтарилган. Ўзбекистон санъати ва маданиятининг тараққиёти натижасида нутқда ўз аксини топган тасвирий ва амалий санъатга оид атамаларнинг миллийлик нуқтаи назардан таҳлил этилиб, сўзларнинг русча ва инглизча муқобилининг айрим хусусиятлари ёритиб берилган. Шунингдек, ўзбек муҳитида кенг тарқалган Европа нутқининг лисоний бирликлари юзасидан қилинган ишлар таҳлили келтирилган. Муаллиф атамаларни бир қолипга солиш, чуқур таҳлил қилган ҳолда сўзларни ўз ўрнида ишлатиш тартибини белгилаш, нутқий маданият ва нутқий салоҳият мезонларини ишлаб чиқишга доир таклиф ва мулоҳазалар билдирган.

Кадирова Хуршида Батировна, 1982 йил 4 апрелда туғилган. 2000-2004 йилларда ТДПУ да бакалавр босқичида, 2005-2007 йилларда ЎзМУда магистратура босқичида таҳсил олган, 2012 йилда филология фанлари номзодлигини ёқлаган. Ҳозир ТошДУТАУда доцент бўлиб ишлайди.

9 786202 487146

Globe
EDIT

Globe
EDIT

Хуршида Кадирова

АТАМА ВА ИЗОҲ

Миллий тасвирий ва амалий санъат
атамаларининг ўзбекча-русча-
инглизча изоҳлаш
масаласи

Хуршида Кадирова

АТАМА ВА ИЗОҲ

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

Хуршида Кадирова

АТАМА ВА ИЗОҲ

Миллий тасвирий ва амалий санъат
атамаларининг ўзбекча-русча-инглизча
изоҳлашмасаласи

FOR AUTHOR USE ONLY

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

GlobeEdit

is a trademark of

Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the OmniScriptum S.R.L

Publishing group

str. A.Russo 15, of. 61, Chisinau-2068, Republic of Moldova Europe

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-2-48714-6

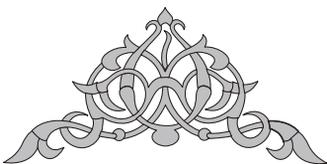
Copyright © Хуршида Кадирова

Copyright © 2022 Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the
OmniScriptum S.R.L Publishing group

FOR AUTHOR USE ONLY

**ЎЗБЕКИСТОН БАДИИЙ АКАДЕМИЯСИ
КАМОЛИДДИН БЕҲЗОД НОМИДАГИ МИЛЛИЙ
РАССОМЛИК ВА ДИЗАЙН ИНСТИТУТИ**

Х.Б. ҚОДИРОВА

АТАМА ВА ИЗОҲ

**(Миллий тасвирий ва амалий санъат
атамаларининг ўзбекча-русча-инглизча изоҳлаш
масаласи)**

МОНОГРАФИЯ

2022

Монография ИТД-1. Жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожланиши, маънавий қадриятлар, миллий ғоя, маданий мерос, ўзбек халқи ва давлатчилик тарихини ҳамда таълимнинг узвийлик ва узлуксизлигини, баркамол авлод тарбиясини тадқиқ этиш бўйича рўйхатга олинган грант асосида амалга оширилган амалий илмий-техник тадқиқот бўлиб, у тасвирий ва амалий санъат ихтисослиги вакилларига мўлжалланган.

Рўйхатга олинган коди: ЁА1-ФҚ-0-07289

Илмий маслаҳатчи:

Менглиев Бахтиёр

филология фанлари доктори,
профессор

Тақризчилар:

Раупова Лайло

филология фанлари доктори,
профессор

Абдурахмонова Муқаддас

филология фанлари номзоди,
доцент

Монография Камолиддин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти Кенгаши қарори билан нашрга тавсия қилинган (2018 йил 28 сентябрдаги 2-сонли баённома)

АННОТАЦИЯ

Монография миллий тасвирий ва амалий санъат атамалари тадқиқига бағишланган бўлиб, унда мазкур атамаларнинг уч тилли изоҳли луғатини яратиш муаммоси кўтарилган. Ўзбекистон санъати ва маданиятининг тараққиёти натижасида нутқда ўз аксини топган тасвирий ва амалий санъатга оид атамаларнинг миллийлик нуқтаи назардан таҳлил этилиб, сўзларнинг русча ва инглизча муқобилининг айрим хусусиятлари ёритиб берилган. Шунингдек, ўзбек муҳитида кенг тарқалган Европа нутқининг лисоний бирликлари юзасидан қилинган ишлар таҳлили келтирилган. Муаллиф атамаларни бир қолипга солиш, чуқур таҳлил қилган ҳолда сўзларни ўз ўрнида ишлатиш тартибини белгилаш, нутқий маданият ва нутқий салоҳият мезонларини ишлаб чиқишга доир таклиф ва мулоҳазалар билдирган.

Монография кириш, 3 фасл, хулоса ва адабиётлар рўйхатидан иборат. У жамаиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожланиши, маънавий кадриятлар, миллий ғоя, маданий мерос, ўзбек халқи ва давлатчилик тарихини ҳамда таълимнинг узвийлик ва узлуксизлигини, баркамол авлод тарбиясини тадқиқ этиш бўйича рўйхатга олинган грант асосида амалга оширилган амалий илмий-техник тадқиқот бўлиб, у тасвирий ва амалий санъат ихтисослиги вакилларига мўлжалланган.

АННОТАЦИЯ

Монография посвящена изучению терминологии национального изобразительного и прикладного искусства, а также рассматривается проблема создания трёхязычного словаря этих терминов. В результате развития искусства и культуры Узбекистана термины изобразительного и прикладного искусства, отраженные в речи, были проанализированы с национальной точки зрения, а также выделены некоторые особенности русской и английской альтернатив. Также представлен анализ лингвистических единиц европейской речи, широко используемых в среде Узбекистана. Автор сделал предложения и комментарии о том, как положить термины в форму, глубоко проанализировать порядок использования слов, развивать речевую культуру и речевые возможности.

Монография состоит из введения, трех глав, вывода и списка публикаций. Это практическое научно-техническое исследование,

основанное на духовном, нравственном и культурном развитии общества, духовных ценностях, национальной идее, культурном наследии узбекского народа и государства. Монография предназначена для изучения специалистов, обучающихся в отрасли изобразительного и прикладного искусства.

ANNOTATION

The monograph is devoted to the study of the national visual and applied art terminology, with the problem of creating a bilingual dictionary of these terms. As a result of the development of art and culture of Uzbekistan, the terms of applied and applied arts, which are reflected in the speech, have been analyzed from the national point of view, and some of the features of the Russian and English alternatives are highlighted. The analysis of the linguistic units of the European Speech, widely used in the Uzbek environment, is also presented. The author has made suggestions and comments on how to put the terms into a mold, deeply analyze the order of use of words, to develop speech culture and speech capabilities.

The monograph consists of introduction, three chapters, conclusion and a list of literature. It is a practical scientific and technical research based on the spiritual, moral and cultural development of the society, the spiritual values, the national idea, the cultural heritage, the history of the Uzbek people and the state, the continuity and continuity of education, the study of harmoniously developed generation, and applied art.

СЎЗБОШИ

Тилни илмий асосда ҳар томонлама ривожлантириш жамият ҳаёти билан бевосита боғлиқ экан, ижтимоий ҳаётда рўй бераётган ўзгаришлар тилда акс этиши муқаррар. Бу ўзгаришлар ҳаммадан кўпроқ тилнинг луғат бойлигида ўз ифодасини топади. Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида алоҳида таъкидлаганидек, «айниқса, фундаментал фанлар, замонавий коммуникация ва ахборот технологиялари, банк-молия тизими каби ўта муҳим соҳаларда она тилимизнинг қўлланиш доирасини кенгайтириш, этимологик ва қиёсий луғатлар чоп этиш, зарур атама ва иборалар, тушунча ва категорияларни ишлаб чиқиш, бир сўз билан айтганда, ўзбек тилини илмий асосда ҳар томонлама ривожлантириш миллий ўзликни, Ватан туйғусини англашдек эзгу мақсадларга хизмат қилиши шубҳасиз.»¹

Ўзбекистон санъати ва маданиятининг шиддатли тараққиёти нуткимизда ўз аксини топар экан, тасвирий санъат, амалий санъат, интерьер дизайн, либос дизайни ва санъатшуносликка оид атамалар, миллий-маданий нутққа оид ўзбекча сўзларнинг русча ва инглизча муқобили ҳамда Европа нутқининг лисоний бирликлари ўзбек муҳитида кенг тарқала бошлаганлиги тилшунослар масъулиятини янада ошириши муқаррар. Зеро, бунинг оқибатида уларни бир қолипга солиш, чуқур таҳлил қилган ҳолда сўзни ўз ўрнида ишлатиш тартибини белгилаш, нутқий маданият ва нутқий салоҳият мезонларини ишлаб чиқиш вазифалари вужудга келади. Зеро, миллий ва нутқий

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т., Маънавият, 2007. – Б.87.

маданиятимизни ўзида мужассам этган терминларни, хусусан, миллий тасвирий санъатимиз атамаларини чет тилидаги муқобилини мавжуд бўлса, топиш, бўлмаса, ўз ҳолича қолдириб, талаффузини ишлаб чиқиш амалий муаммо ҳисобланади. Бу борада дунё ва рус тилшунослигининг турли йўналишларида қатор ишлар амалга оширилган. Ўзбек тилшунослигида мустақилликкача яратилган тасвирий санъатга оид дарсликлар, ўқув қўлланмалари, каталоглар, асосан, рус тилида бўлганлиги ва улар ўзбекчага таржима қилинмаганлиги, инглизча аннотацияси мавжуд бўлмаганлиги, ўзбекча адабиётларнинг ҳам талаб даражасида эмаслиги бу соҳада ислохотлар қилиниши зарурлигини кўрсатиб, ушбу иш мазкур бўшлиқни тўлдиришига амалий ёрдам кўрсатади. Тасвирий санъат соҳасидаги миллий-маданий атама ва бирликларни чет тилида акс эттириш; замонавий атама ва бирликлар билан муқояса қилиш; уч тилда мавжуд бўлган тушунчаларнинг мутаносиб ҳамда фарқли жиҳатларини тушунтириш; фақат ментал хусусиятга эга рус ва инглиз тилида мавжуд бўлмаган тушунча ва атамаларнинг Европа лисоний тизимидаги ўрни ва талаффузини ишлаб чиқиш; инглизча, русча атама ва бирликларнинг ўзбекча муқобилини топиш, муқобили бўлмаса, изоҳини келтириш; мазкур билимларни тўплаб таҳлил этиш ҳамда илмий назарий асосланган мақола ва тезислар чоп эттириш, йиғилган маълумотлардан луғат яратиш ва уни халққа тақдим этиш шулар жумласидандир.

Маълумки, Камолиддин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институтида мазкур соҳа бўйича етук мутахассис ва олимлар мавжуд, улар ушбу илмий-техник тадқиқотни амалга оширишда амалий ёрдам кўрсатди. Шунингдек, жаҳон миқёсида ўз ўрнига эга

ва кўплаб жаҳон санъат арбоблари назарига тушган, эътироф этилган санъат Биеналлилари (тасвирий, фото йўналишлари) ва анъанага айланган, йилдан йилга нуфузи ортиб бораётган “Тасвирий санъат фестивали”га халқаро доирадаги санъат мутахассисларининг ва рассом, фотографлар, дизайнерларнинг иштироки натижасида миллий тасвирий санъатимизга кириб келган янги йўналишлар, ғоялар акс этган асарлар, манбаалар ишнинг асосий объектларидан. МРДИ ахборот-ресурс марказида институт ташкил этилган санадан бошлаб жамғарилган манбалар лойиҳанинг асосини яратишга хизмат қилди. Хусусан, Ўзбекистон Бадиий Академияси ва МРДИ сайтларида мунтазам янгиланиб борилаётган ахборотлар, кўргазмалар ҳақидаги маълумотлар ҳам тадқиқот манбаи ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим ҳақида»ги Қонуни, «Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури», Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 16 августдаги 390-“Умумий ўрта таълим Давлат таълими стандартларини тасдиқлаш ҳақида”ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фан ва таълим ҳақидаги фармон ва қарорлари ҳамда ҳукуматимизнинг фан-техника тараққиётини ҳамда таълим мазмуни сифатини такомиллаштиришга доир қарорлари илмий муаммомизнинг лингвистик жиҳатларини ҳал қилишда методологик асос сифатида таянилди. Шунингдек: 1) тасвирий ва амалий санъат атамалари хусусиятларини баён этишда, лисоний бирликларнинг маъно ифодалашда пайдо бўлувчи янги хусусиятларни тавсифлашда тавсифлаш методидан; 2) тасвирий ва амалий санъат атамалари қўлланган матнни яхлит система сифатида олиб систем таҳлил методидан; 3) ҳар қандай лисоний birlikнинг

нуткий воқеланиши матний хосланганлигини, лисоний бирликлар матн унсури таъсирида турли маъновий хусусиятларни ифодалашини асослашда контекстуал таҳлил методидан; 4) тасвирий ва амалий санъат атамаларининг семантик хусусиятларини тавсифлаш ва фарқлашда, уларнинг даражаларини ёритишда дифференциал-семантик таҳлил методидан; 5) санъат соҳасидаги бирликларнинг воқеланиш доирасини аниқлаш, уларнинг воқеланишида қуршовчи бирликларнинг ролини очишда дистрибутив таҳлил методидан; 6) айрим тушунчаларни қиёслаш ва фарқлашда ўрни билан қиёсий-типологик методидан фойдаланилди.

– ўзбек тилшунослигида миллий тасвирий санъат атамалари тадқиқ даражаси шарҳланди, жаҳон ва ўзбек тилшунослигида атамалар луғатларининг ўрганилиши, бундаги ютуқ ва муаммолар ҳамда уларнинг ечимига доир вазифалар хусусида фикрлар баён этилди;

– миллий тасвирий санъат атамалари биринчи марта илмий тадқиқ қилинди;

– миллий тасвирий санъат атамалари изоҳли луғати тузилди.

Иш Ўзбекистон тарихи ва маданияти билан қизикқан хорижий санъатшунос ва тасвирий санъат ихлосмандлари учун зарурий қўлланма сифатида асқатади. Юртимизнинг русийзабон ва инглиз тилига мансуб вакиллари ҳамда меҳмонлар, сайёҳлар миллий тасвирий санъатимиз ва маданиятимиз ҳақида тўғри тасаввурга эга бўла олади. Зеро, улар учун номаълум бўлган нафақат лисоний бирлик, балки муайян тушунчалар тасвирий санъат асарлари, меъморий обидалар ва урф-одатлар акс этган иллюстрациялар орқали ҳам қисқача изоҳларда тушунтирилади. Шунингдек, юқорида қайд этилган нуфузли халқоро

миқёсида ўтказиладиган тадбирларда бу маҳсулотнинг реализациясини ҳам амалга ошириш мумкин.

Луғатнинг яна бир аҳамиятга молик томони шундаки, у миллий тасвирий санъатимиз вакиллари, мутахассислари ҳамда талабаларининг илмий ишларидаги асосий адабиётлар рўйхатидан жой олади, шунингдек, инглиз тилини пухта эгаллаган Ўзбекистон фуқаросининг хорижий давлатларда ўзбек миллий санъати ва маданиятини кенг тарғиб қилиш ишларида дастурий манба бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқотнинг асосий мазмуни ва хулосалари Миллий рассомлик ва дизайн институти талабалари билан ўтказилган ўқув машғулотларида амалиётга татбиқ этилган, иш натижаларидан маъруза матнлари ёзишда фойдаланилган.

Тадқиқот ОАК рўйхатига олинган ва лойиҳа сайтида эълон қилинган. МРДИ Тиллар ва адабиёт кафедраси йиғилишида (2014 йил 16 январь, 6-сонли баённома) ҳамда МРДИ Кенгашида (2014 йил 14 февраль, 10-сонли баённома) муҳокама қилиниб, тасдиқланган. Тадқиқот мавзуси юзасидан Республика миқёсида бўлиб ўтган тилшунослик масалаларига бағишланган илмий анжуманларда маърузалар қилинган.

КИРИШ

Бугунги кунда ўзбек замонавий санъатида тарихий анъаналар билан янги изланиш ва услуб, турли йўналишлар уйғунлашиб бормоқда. Хусусан, мустақиллик йиллари давомида уларнинг тўлиқ ривожланишига катта имконият яратилди. Миллий тасвирий санъат сиёсат даражасига кўтарилди. 1997 йилда бадий таълимнинг янада ривожланишига туртки берган Ўзбекистон бадий Академиясининг ташкил топиши бунга яққол далил.

Шарқ мамлакатлари орасида Ўзбекистон ўзига хос бой тарихи, санъати ва маданияти билан алоҳида ажралиб туради. Бу ўлканинг кўҳна ноёб меъморий обидалари, энг янги замонавий бинолар чет мамлакатларда доимо катта қизиқиш уйғотган. Қадимги кўрғонларидан топилган осори атиқаларининг бугунги кундаги намуналари миллатимиз, маданиятимиз кўрки эканлигини жаҳонга маълум қилиш ва бунга етарлича асос борлигини қайд этиш асосий вазифамиз. Зеро, ўз ижоди билан дунё халқларини ҳозиргача хайратга солиб келаётган буюк мусаввир, “Шарқ Рафаэли” Камолиддин Бехзод жаҳон тасвирий санъати ва маданияти тарихида чуқур из қолдирган. Унинг миниатюра соҳасида баракали ижод қилганлиги, машҳур Шарқ миниатюра мактабининг асосчиси сифатида Уйғониш даври бадий таълим илмий методик тизимининг шаклланиши ва ривожланишига катта таъсир кўрсатганлиги ва, энг муҳими, миллий тасвирий санъатимиз узоқ тарихга эга бўлиб, ўзига хос атамаларга ҳам бой эканлиги ўзгаларда миллий тасвирий санъатимиз ҳақида етарлича тасаввур уйғота олади.

Ўзбекистон санъати ва маданияти, хусусан, тасвирий санъат, амалий санъат, интерьер дизайн, либос дизайни ва санъатшуносликка оид, шунингдек, кўхна меъморий обидалар билан боғлиқ ўзбекча-русча-инглизча атамаларни тадқиқ қилиш ва изоҳли луғатини яратиш нафақат санъат ва маданиятимизни дунёга танитиш балки, Ўзбекистоннинг таълим тизимини яхшилашга ҳам замин яратади. Зеро, мамлакатимизда баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган ислохотларнинг самараси ўлароқ кейинги қисқа вақт ичида ёшларимизнинг интеллектуал салоҳиятида сезиларли ўзгариш юз бермоқда. Бадий таълим ҳам “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури”нинг мақсади билан уйғунлашиб “таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла халос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш Миллий тизимини яратиш”¹га ўз ҳиссасини қўшмоғи лозим.

Мамлакатимиз тасвирий санъати узлуксиз таълим тизимида 12 хил мутахассис тайёрлаш бўйича етакчи марказ ҳисобланган мактаб-интернат, 3 та коллеж ва Камолиддин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн Институти фаолият юритади. Ушбу институтнинг ўз номига муносиб равишда миллийликни ривожлантиришга қаратилган таълимга таяниб иш қўриши аҳамиятга молик. Зеро, у тасвирий ва амалий санъат, шунингдек дизайн йўналиши бўйича мутахассис кадрларни етиштириб чиқарувчи Марказий Осиёда ягона ихтисослаштирилган бадий олий

¹ Кадрлар тайёрлаш миллий дастури / Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 15-сон, 150-модда

таълим муассасаси. Институтда 4 та факультет фаолият юритади: “Тасвирий санъат”, “Амалий санъат”, “Дизайн”, “Санъатшунослик”.

Мазкур ихтисослик бўйича тахсил олаётган бўлажак рассом, дизайнер, хайкалтарош каби талабаларнинг назарида ўзбек тили, рус тили фанлари мутахассисликка нисбатан кейинги ўринларни эгаллайди. Ваҳоланки, уларнинг санъат соҳасидаги ижодий кўникма ва малакалари ижтимоий талабларга жавоб бериши, меҳнат лаёқатини ўстириш учун юқоридаги фанларнинг ўрни бекиёс. Зеро, улар нафақат санъат соҳасида фаолият юрита олиши, балки, улар хусусида муносабат билдира олиши керак. Айниқса, ўзбек санъати ва маданияти ривожланиб бораётган бир вақтда ўзга тилдаги талаба уни тушуна олиши, тафаккур қила олиши тараққиёт гаровидир.

Таълим жараёнида ўзбек тилининг грамматикаси билан биргаликда матн устида ишлашга ҳам катта аҳамият берилади. Санъат соҳасидаги атамалар луғати билан ишлаш эса адабиётлардан унумли фойдаланишга, энг асосийси, ўқишга ва ўзи танлаган касбига бўлган қизиқишларини, шунингдек, педагогга нисбатан ҳурматини кучайтиради. Талабалар нафақат ўзбек тилининг луғат таркиби, балки тасвирий ва амалий санъат, дизайн соҳаси атамаларининг ўзбекча муқобили билан танишишлари мумкин. Буюк рассомлар, таниқли картиналар, санъатшуносликка оид масалалар юзасидан ўзбек тилида фикр билдира олиш, таҳлил этиш, баҳс мунозараларга киришиш каби кўникма ва малакаларга эга бўлишлари мумкин. Бу эса тасвирий ва амалий санъат, дизайн йўналишларида тахсил олаётган рус гуруҳи талабаларининг ўзбек санъати ҳақида тасавурининг бойишига, уни чуқурроқ англашига, шунингдек, таржима қила олиш кўникма

ва малакасини ҳосил қилишига олиб келади. Мана шу мақсадда, луғатларга мурожаат этиш, луғатлар билан ишлаш айни муддао. Фақат бир муаммони ҳисобга олмаганда...

Кейинги йилларда ўзбек тили луғатчилигида самарали ва сезиларли ишлар амалга оширилмоқда. Шунингдек, турли соҳага бағишланган, ўқувчиларнинг ёши, савияси ва дунёқарашини ҳисобга олиб тузилган луғатлар ҳам кенг қулоч ёзди. Филологик тадқиқотлар жамият тараққиёти билан ҳамнафас бўлди. Атамаларнинг тилшунослик¹дан бошлаб турли фанларга оид изоҳли луғатлар ўзбек луғатчилиги тараққиётига улкан ҳисса қўшди. Бироқ тасвирий ва амалий санъат ёки дизайн соҳаси тўғрисида бундай фикрни билдира олмаймиз. Санъат йўналиши бу масалада бироз оқсайди. Энди, бу бўшлиқни эътиборга олишимиз, тезда уни тўлдиришга бел боғлашимиз даркор.

¹ Хожиев А.П. Тилшунослик атамаларининг русча ўзбекча луғати. – Т., Фан, 1993. – 46 б.; Она тили. Қомус. Тузувчилар Б.Менглиев ва б. – Т., Янги аср авлоди, 2010. – 268 б.; Замонавий она тили. Мавзулаштирилган луғат. Тузувчилар Б.Менглиев ва б. – Т., Шарқ, 2011. – 280 б.

Биринчи фасл

АТАМАЛАРИНИНГ СЕМАНТИК СТРУКТУРАСИ ҲАҚИДА

Ахборот технологиялари асрида ижтимоий-сиёсий фаол ҳаёт, илмий кашфиёт ва тадқиқотлар туфайли янги-янги атамаларнинг вужудга келиши ҳеч кимга сир эмас. Бу ҳодиса янгилик бўлмай, асрлар мобайнида янги тушунча, ҳодиса ва буюмларни ифода этиш учун керак бўлган. Шу тариқа, у ёки бу сабаб туфайли тилнинг захираси доимо янги сўзлар билан бойиб борган. Бунга нафақат тарихий ва сиёсий, балки маданий ва илмий-техник ҳодисалар ҳам туртки бўлган.

Янги терминларнинг пайдо бўлиши таржимонлар тажрибасида кенг ёйилган ҳодиса. Номаълум терминни таржима қилиш янги терминларни пайдо қилишга асосланади. Шубҳасиз, энг оммабоп усул ўзлаштириш ҳисобланади ва фақат шунинг учун ҳам, байналмилал сўзлар катта кўламга эга. Бугунги кунда ўзлашган лексиканинг бойишида интернет асосий ресурслардан бири ҳисобланади. Бундан ташқари, янги терминлар тилнинг ички ресурслари асосида ҳам пайдо бўлади. Одатда, мавжуд умумистеъмол сўз ёки атама маъносининг кенгайиши янгисининг пайдо бўлишига олиб келади. Маъно кенгайишининг сабаблари етарлича. Масалан, кўп атамаларнинг бир пайтнинг ўзида умумий лексикада ҳам мавжудлиги ва бирор фаннинг бўлимида бошқа ўзига хос маъноси борлиги бунга яққол далилдир. Бу ҳақда **Х.Ш.Нарходжаева** ўзбек тили ҳамроҳ мохиятли терминларини тизимли ўрганиш муаммоларини ўрганиб, “...

тилнинг ижтимоийлиги ва унинг тараққиётидаги тежамкорлик тамойили ҳамроҳ моҳиятли терминларнинг мавжудлигини таъминлайди” – дейди ва соф ўзбек тилига хос бўлган ва фақат терминологик маъногагина эга бўлган терминни мавжуд эмаслигини таъкидлайди. ЎТИЛдан олинган ҳамроҳ моҳиятли терминларни таҳлил қилиб, ҳар бирига изоҳ беради¹.

Бугунгикунда “термин” ёки “атама” сўзлари орасида фарқ борлиги тўғрисида айрим тилшуносларнинг фикрлари тўкнаш келаётганлиги бу масалада яна кўп изланишлар қилиниши кераклигидан далолат беради. Тадқиқотлар билан ойдинлик киритилгунига қадар биз ЎТИЛда белгилаб қўйилган фактга асосланиб, мазкур сўзларни битта лексик маънога эга турли тиллардаги тушунча бўлиб, бир синонимик қаторда туради деб ҳисоблаймиз.

АТАМА 1 айн термин

2 Умуман, ном. *Лекин шаманни ҳар бир халқ ўз тилидаги ном, атама билан юритиб келган. “Фан ва турмуш”. Республикамизнинг ўзидагина 400 дан ортиқ турли туман қовун атамалари мавжуд экан. “Фан ва турмуш”.*²

“Термин” сўзининг ўзи латинча *terminus* – “чегара” демакдир. Термин деганда фан, техника ёки санъат соҳасидаги муайян тушунчани англатувчи сўз ёки сўз бирикмаси тушунилади. Умумий лексикадаги кўпинча кўп маъноли ва ҳиссий бўёқли сўзлардан фарқли ўларок, терминлар экспрессиядан маҳрум, бир маъноли ва аниқ бир соҳада қўлланиши билан характерланади.

¹ Нарходжаева Х.Ш. Ўзбек тилида жараён англатувчи терминларнинг лингвистик тадқиқи: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd)... дисс. – Т., 2017. – 154 б.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2006. – Б.113.

Атама ҳам худди шу вазифани бажарар экан, нутқда иккисидан ҳам унумли фойдаланиш хато бўлмайди деб ҳисоблаймиз.

Атамаларнинг таснифи ва талқини

Атамалар ҳам бошқа сўзлар каби грамматик қурилишда тил қонунларига бўйсунди. Улар умумий лексикадаги сўзларнинг терминологизациялашиш, бошқа тиллардан тўғридан-тўғри ўзлашиш йўли ёки ўзга тил терминларининг калькалашиши билан яратилади (она тилдаги қўшимчалар ёрдамида). Атаманинг семантик ясалиши эса сўзнинг шаклини ўзгартирмайди, аммо унинг маъноси ёки вазифасини таҳрир қилади. Шу билан бир қаторда, ўхшаш воқеа-ҳодисалар ёки фактлар ўртасидаги маъно жиҳатдан уйғунликни намоён қилади. Бу ассоциатив асос адабий метафора ва метонимияда ҳам бор. Масалан, «қушнинг қаноти» – «самолётнинг қаноти», «одамнинг қулоғи» – «қозоннинг қулоғи».

Атама ва умумистеъмол сўзлар бир бирига ўтиш хусусиятига эга. Кенг қўлланадиган махсус атамалар аста-секин кундалик ҳаётда илдиз отиш ва кундалик тилнинг элементи бўлиб қолиш хусусиятига эга. Кенгайиш жараёнида улар атама сифатида қабул қилинишдан тўхтайдилар ва кенг қўламли мурожаатдан сўзлашувга зич кириб боради.

Демак, биринчи тасниф умумистеъмол сўзларнинг атамалашиши ва атамаларнинг умумлексик қатлам қаторидан ўрин эгаллаши билан боғлиқ. “Терминларнинг умумистеъмол лексикадан ўзлашганлари маъно-моҳиятининг тушунарлилиги, ўзлари ифодаладиган ҳодисалар ҳақида нафақат соҳа кишилари, балки умуман муайян бир тил

соҳиблари учун ҳам маълум даражада тушунча ва ахборот беришда қулайлиги билан характерланади”¹. Мавжуд атамалар маъносининг кенгайиши эса, ўз ўрнида, омонимларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Қолаверса, таржимон янги тушунчани, нотаниш сўзни, ифода этиш учун мавжуд атамани қўллашга ҳакли эмас. Зеро, бу тартибсизликка, таржиманинг тушунарсизлигига олиб келади. Умумистеъмол қўлланишдаги маънолар фан-техника соҳаларининг оммавийлашувига боғлиқ. Демак, у махсус соҳаларни лисоний жамият оммаси билан бевосита боғлаб турувчи восита, бутунлай атамалик хусусиятини йўқотмайди. С.В.Гринев “меъморчиликда махсус сўзлашувнинг энг асосий хусусиятларидан бири, унинг умумнотқ тилига яқинлигидир, – дейди. – Бу, меъморчиликнинг инсон фаолиятининг кўҳна турларидан бири эканлигидан далолат беради ва турар-жой одам учун таом ва кийим каби кундалик эҳтиёж. Шунинг учун, иншоотларнинг жиддий махсус тоифалар типологияси, биноларнинг меъморий унсурлари ва ҳоказоларга ҳамма учун тушунарли бўлган *бирқаватли, кўпқаватли, гиштли, эшик, ойна, девор* каби атамалар киради².

Миллий тасвирий ва амалий санъат атамаларидан бу борада қўйидагиларни мисол қилиб олиш мумкин:

¹ Нарходжаева Х.Ш. Ўзбек тилида жараён англатувчи терминларнинг лингвистик тадқиқи: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd)... дисс. – Т., 2017. – 154 б.

² Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М., Московский лицей, 1993. – С.27.

Умумистеъмомол сўзларнинг атамалашиси	Атамаларнинг умумлексик қатлам қаторидан ўрин эгаллаши
ABDASTA GUL [f. ابدسته] (abdasta) va گل – naqsh] Obdastasimon naqsh.	ADRAS [f. ادرس] Tandasi ipakdan, arqog'i ipdan to'qilgan, abr gulli gazlama.
AJDANO <i>ayn.</i> ajdarho [f. ائدر] Shoxsimon gajaklar bilan hoshiyalangan romb shaklidagi naqsh yo'nalishi, terma gilamlarda qo'llaniladi. Shoh gajaklar ilon boshiga o'xshaganligi uchun shunday nomlanadi.	ADIP//MAG'IZ [f. مغز – miya; o'zak] To'n, paranji, chopon va shu kabi kiyimlarning oldi va etagiga ichidan qo'yilib tikilgan (5-6 sm) matodan kesib olingan tasma. Qora satin yoki shoyining chetidan qiya yoki uzunasiga qilib kesib olinib, ko'rpa-ko'rpa va hokazolarning chetlariga bir-biriga ulab tikiladi.
ALA QURT <i>ayn.</i> ola qurt. Ko'p rangli qurt ko'rinishidagi naqsh turi.	AMIRKON [a. امير – амир so'zidan] Oshlangan teri yuzasiga qora lok surtib tayyorlangan charm turi.

Навбатдаги тасниф атамаларнинг грамматик структураси билан боғлиқ бўлиб, у энг оммавийсидир. Жумладан, И.Б.Усатий ўзининг “Структурно-грамматические особенности составных терминов-названий частей речи” номли мақоласида уни куйидагича таснифлайди:

А: терминоэлемент-прилагательное (или причастие) + термин-существительное;

Б: термин-прилагательное + терминоэлемент-существительное;

В: терминологический-прилагательное + терминологический-существительное;

Г: термин-существительное + терминологический-существительное;

Д: терминологический-существительное + термин-существительное;

Е: терминологический-существительное + терминологический-существительное.¹

Яъни, атамаларнинг от ясовчи ҳамда сифат ёки сифатдош ясовчи қўшимчалар ёрдамида ясаши борасида турларга бўлган. Бизнингча, у қуйидаги қўринишга эга бўлади:

От + сифат ясовчи қўшимча	ABR//ABRLI [f. ابر – bulut] Matoga solingan naqsh (gul), mato tandasini bog'lab rang berish natijasida hosil bo'ladi.
Сифат +от	AGRI NAQSH ayn. egri naqsh [egri + a. نقش – naqsh] Burama shoxlar naqshi.
От + от	AJDANO GILAM [f. (ayn. ajdarho) اندر (afsonaviy katta ilon) + گليم] Ajdarho unsuri bor naqsh gilam.

¹ Усагый И.Б. Структурно-грамматические особенности составных терминов-названий частей речи. //Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета» Выпуск 2007. www.omsk.edu

Сифат + от ясовчи қўшимча	BADIIYLIK Asarning badiiyligi uning hayotiy haqiqati va odatiy xususiyati bilan, rassom talqin etayotgan g'oyaviyligi, ijtimoiy timsolning ahamiyatliligi, uning xalqchilligi bilan, shaklning umumiyligiga va mazmun-mohiyatiga erishgan muallifning mahorati bilan; asarning ijtimoiy-tarbiyaviy ta'siri ostidagi kuchi va samaradorligi bilan belgilanadi
От + кичрайтириш шаклини ясовчи қўшимча	BARGAK [f. برگه – bargcha] 1 Taqinchoq turi. Ayollar peshonasiga taqiladi. Tilla va kumushdan yasaladi; 2 Anjomsozlikda o'mildiriqqa bezak sifatida yopishtiriladigan metall turi.
Сон +от	BESH XOLCHA [o'zb.] Tasma naqsh unsuri, naqshning kompozitsiya va unsunlari.
От + от ясовчи қўшимча	GILKOR [f. گلکار – suvoqchi] Ganch yoki alebastrdan naqsh yasovchi ganchkor usta.

Умумий таснифни атамаларнинг морфологик-синтактик тузилишидан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Хусусан, одатда икки асосий тип атамалар ажратилади: сўз атама ва бирикма атама.

Сўз-атама

Тасниф сўзнинг морфем тузилишига мувофиқ амалган оширилади.

<p>Туб сўз</p>	<p>HAYKAL [<i>a.</i> هيكل – ulkan; katta bino] Kishi yoki hayvon gavdasining turli qattiq materiallardan yoʻnib, oʻyib yasalgan tasviri.</p>
<p>Ясама сўз</p>	<p>HUNARMANDLIK Mehnat qurollari yordamida turli xil mahsulotlar ishlab chiqarish kasbi. Masalan: duradgorlik, temirchilik, toʻghuvchilik, oʻymakorlik, zargarlik va boshqalar.</p>
<p>Қўшма сўз</p>	<p>RANGTASVIR Biror qattiq jism yuzasiga boʻyoq yordamida surtish orqali yaratiladigan tasviriy sanʼat turi. Jivopis bilan yaratilgan badiiy asarlarda rang va rasm, yorugʻ-soya, boʻyoqlarning ifodaviyligidan, asar ishlanayotgan tekislikda dunyoning rang-barangligini, buyumlarning xajmliligini, ularning sifatli moddiy oʻziga xosligini, muhitning chuqur mohiyati va yengil havosini namoyon etishga xizmat qiluvchi fakturasi va kompozitsiyasidan foydalaniladi.</p>

Атамаларнинг морфологик тузилиши турлича бўлиши мумкин: матнда мустақил ёки бошқа мустақил сўзлар билан ҳам қўлланиши мумкин.

Мустақил	Бирикма
<p>SAN'AT [a. صنعت – ish, mehnat; mahorat; kasb-hunar] Borliqni obrazli idrok etish; ichki va tashqi olamning badiiy obrazdagi ifoda jarayoni yoki natijasi; shunday tartibda yo'naltirilgan ijodki, u nafaqat muallifning o'zini, balki boshqalarni ham qiziqtiradi.</p>	<p>SAN'AT SINTEZI Bu bir nechta turdagi san'atlarning qo'shib badiiy butun bo'lishi, o'ziga xos badiiy voqelikning bunyodga kelishi. San'at sintezini turli badiiy sohalar faoliyatida namoyon bo'lishi mumkin.</p>
<p>RANG [f. رنگ – rang] Yorug'lik nurlarining atrofdagi jismlarga, predmetlarga va hokazolarga urilib qaytishida hosil bo'lgan ma'lum bir natija. Masalan, predmetga yashil nurlar tushsa — yashil, qizil nurlar tushsa — qizil bo'lib ko'rinadi</p>	<p>RANG TO'YINGANLIGI Yorqinligi jihatdan teng bo'lgan axromatik (bo'zrang) rangdan xromatik rangning ko'zga korinadigan farqli darajasi</p>
	<p>RANG VAZMINLIGI Ranglarning kishida og'ir va yengil taassurotlar uygotuvchi xususiyati, to'q va och ranglar.</p>
	<p>RANG YORQINLIGI Rangning tushayotgan yorug'lik nurlaridan ko'p yoki kam miqdorda jilolanish xossasidir. Yorug'lik nurlari ko'payib ketsa, rang och tusda, kamayib ketganda esa to'q tusda jonlanadi.</p>
	<p>RANG TUSI 1 Muayyan rangning boshqa rangdan farqlovchi rang sifati (masalan, qizilning ko'kdan); 2 Asar tuzilmasining umumiy rangli yoki nur-soyali tusi.</p>

Бирикма-атама

Бирикма-атамалар уларнинг тузилиш типига қараб таснифланади:

Одатда бири бош ва иккинчиси тобе, (кўшимчали) аниқловчи бўлган икки мустақил сўздан ташкил топган оддий бирикмалар;

Бош сўзни турли маъно аспекти (бажарилган ҳаракатнинг замони, муносабат)ни аниқловчи тобе сўзлардан ташкил топган мураккаб бирикмалар.

Оддий бирикма-атамалар	Мураккаб бирикма-атамалар
<p>QO‘SHIMCHA RANGLAR Oq rang bilan yonma-yon turganda ko‘zda ilg‘anadigan yangi rang hosil qiladigan ikkita rangning qo‘shilmasi.</p>	<p>RANGLARNING TENGLASHUV QONUNI Tenglik, ranglarning o‘zaro muvofiqlashuv qonuni, to‘ldiruvchi va qarama-qarshi ranglar misolida ko‘rish mumkin.</p>
<p>QASHQARI GILAM [esk. o‘zb .qashqar – uyg‘ur va f. گلیم – gilam] Qashqarga va qashqarliklarga xos gilam turi.</p>	<p>QADIMGI ZAMON USTALARI Odatda XV-XVIII asrlarda ijod qilgan Ovro‘poning uyg‘onish davridagi buyuk san‘atkorlari: Donatello, Leonardo da Vinchi, Rafael, Tisian, Mikelanjelo, Dyurer, Velaskes, Rubens, Rembrandtlar shu nom bilan atalgan.</p>

Фанда атамаларнинг грамматик структурасига бағишланган кўплаб ишлар амалга оширилган¹. Уларда атамаларнинг ясалиш хусусиятлари,

¹ Алексеева Л.М. Деривационный аспект исследования термина и процессов терминообразования (на материале научно-технической терминологии русского и английского языков): Автореф. ... дис. канд. филол. наук. – Пермь, 1990. – 19 с.; Баско Н.В., Шетэля В.М. Системные связи и словообразовательная структура терминов бизнеса // Научно-техническая терминология. – М., 2001. – №2. – С. 14-16.; Борисова Л.И. Лексико-стилистические трансформации

туркумларига муносабати, морфем таркиби, сўз грамматик шаклланишдаги ўзига хосликлари ўрганилган. Бироқ кўпчилик атамаларнинг от сўз туркумига мансублигини таъкидлашади. Юқоридаги мисоллар ҳам буни исботлайди. “Бундан уларнинг терминологик тушунчалар ҳар доим предметларни ва “претметлашган” ходисаларни ифодалашини эътироф этишлари маълум бўлади”¹.

Миллий тасвирий ва амалий санъат атамаларини яна семантик хусусиятлари бўйича таснифлаш мумкин. Жумладан:

Жараён англатувчи атамалар	SIMKORI [f. سيم – kumush va كار – ish] Kandakorlikda buyum ustiga turli metallдан (mis, kumush, tilla) qilingan simlarni qadab naqsh ishlash uslubi.
-----------------------------------	---

в англорусских научно-технических переводах (Метод. пособие). – М., ВЦП, 1981. – 168 с.; Васильева Н. В. Термин и имя собственное в текстеенциклопедической статье // Научно-техническая терминология. – М., 2001. – №2. – С. 26-27.; Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.; Гринев С.В. Введение в терминографию. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 158 с.; Даниленко В.П. Об одной модели терминов-словосочетаний // Научно-техническая терминология. – М., 1973. – № 10. – С. 12-13.; Даниленко В.П. Русская терминология. – М.: Наука, 1977. – 245 с.; Захарчук Е.А. Родо-видовое соотношение понятий как проявление систематизирующих свойств терминсочетаний // Научно-техническая терминология. – М., 2001. – № 2. – С. 45-47.; Кузьмина Н.Б. Морфолого-семантические очерки терминологии языкознания: Автореф... дис. канд. филол. наук. – Минск, 1971. – 32 с.; Пищулина Ю.Ф. Выражение пространственно-временных свойств категории действия в медицинской терминологии // Научно-техническая терминология. – М., 2001. – № 2. – С. 74-76.

¹ Нарходжаева Х.Ш. Ўзбек тилида жараён англатувчи терминларнинг лингвистик таъкиди: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd)... дисс. – Т., 2017. – 154 б.

<p>Шахс англаувчи атамалар</p>	<p>SOZGAR [<i>f.</i> ساز – tor; musiqa asbobi] Milliy musiqa asbob (mas., dutor, tanbur, g’ijjak) larni yasovchi, tuzatuvchi usta.</p>
<p>Предмет англаувчи атамалар</p>	<p>QALAM [<i>a.</i> قلم – qamish pero; uslub; xat] 1 O‘rtasida ingichka grafit joylashgan yozuv, chizuv asbobi; 2 Kandakorlikda xilma xil naqsh zarb qiladigan, keskichlari po‘latdan yasalgan kandakorlik asbobi.</p>

Шунингдек, оминимик, синонимик қаторлар ҳосил қилувчи атамалар ҳам мавжуд бўлиб, Д.С.Лотте¹, Р.Шукуров², Қ.Сапаев³ каби олимлар бу масалага маълум даражада ойдинлик киритишган. Синонимик ёки омонимик қатор кўпроқ бошқа тиллардан кириб келган сўзлар билан бойиши ҳеч кимга сир эмас. Шундай экан, миллий тасвирий ва амалий санъат атамлари ҳам бундан мустасно эмас.

¹ Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М., 1961. – С. 21-22.

² Шукуров Р. Терминлар синонимияси хусусида. // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари: 1 республика терминологияси материаллари. – Т., Фан, 1986. – Б. 32-34.

³ Сапаев Қ. Курилиш терминологиясидаги синонимия масаласига доир. // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари: 1 республика терминология конференцияси материаллари. – Т., Фан, 1986. – Б. 37-39

Синонимия	Омонимия
<p>JIVOPIS//RANGTASVIR Biror qattiq jism yuzasiga bo‘yoq yordamida surtish orqali yaratiladigan tasviriy san’at turi. Jivopis bilan yaratilgan badiiy asarlarda rang va rasm, yorug’-soya, bo‘yoqlarning ifodaviyligidan, asar ishlanayotgan tekislikda dunyoning rang-barangligini, buyumlarning xajmliligini, ularning sifatli moddiy o‘ziga xosligini, muhitning chuqur mohiyati va yengil havosini namoyon etishga xizmat qiluvchi fakturasi va kompozitsiyasidan foydalaniladi.</p>	<p>АХТА I Qog‘ozga chizilgan naqshning chiziq yo‘llari igna yordamida teshib, kashtachilik, o‘ymakorlik, nahqoshlik, ganchkorlikda va shu kabi xalq amaliy san’ati turlarida naqshni yuzaga ko‘chirishda ishlatiladi.</p>
	<p>АХТА II Juda yupqa, pishiqlik, ancha dag‘al, bir tomoni yaltiroq xitoy qog‘ozi.</p>

Шунингдек, моносемантик ва полисемантик атамалар ҳам бўлади ва Х.Ш.Нарходжаева жараён терминларининг семантик кўламида уни чуқур таҳлил қилади¹.

Моносемантик	Полисемантик
<p>RASSOM Rangtasvir, grafikada ijod qiluvchi mutaxassis.</p>	<p>SUV 1 Jiyakda qo‘llaniladigan naqsh bo‘lagi; 2 Ayrim kashtalar naqshida ishlatiladigan tekis chiziqlar.</p>

¹ Нарходжаева Х.Ш. Ўзбек тилида жараён англатувчи терминларнинг лингвистик тадқиқи: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd)... дисс. – Т., 2017. – 154 б.

<p>TAXMON [o'zb.] Uy yoki ayvon devorida sandiq o'matib, ustiga o'rin-ko'rpa yig'ib qo'yiladigan tokchasimon maxsus joy.</p>	<p>TAHRIR [a. (tahrir) تحرير – yozish; tuzatish] 1 Naqqoshlikda gul chetlarini siyoh qalam bilan belgilab chiqish; 2 Zardo'zlikda kashta gulini hoshiyalab bezatishda ishlatiladigan chok.</p>
---	---

Берилган таснифлар содда ва қулай, уни кенгайтириш, тадқиқ қилиш, ўрганиш имкони мавжуд. Айримлари мавжуд тавсиялар экан, демак, изланиш авжида. Атамалар доимий равишда туғилиш хусусиятига эгалиги, бу масалада тадқиқотлар давом этишидан далолат беради. Уларни таснифлаб, бир тизимга солиш ҳеч қандай муаммо туғдирмайди.

Тасвирий ва амалий санъат атамаларининг миллийлик хусусиятлари

Миллийлик – муайян халққа хос бўлган, уни бошқалардан фарқини кўрсатувчи хусусиятлар мажмуи. Миллийликда миллатнинг тарихи, қадриятлари, анъаналари, маданияти, яшаш тарзида яққол намоён бўлади. Ҳеч бир халқ ўзлигини англамасдан, миллий маданияти, миллий қадриятларини асраб-авайлаб, сақламасдан туриб, бошқа халқларнинг қадриятларига ҳурмат билан қарай олмайди. Мустақил Ўзбекистоннинг куч-қудрати халқимизнинг умуминсоний қадриятларига содиқлигидадир.

Жамият тараққиётининг муайян босқичларида ижтимоий, ҳодисаларга муносабат хилма-хил тарзда намоён бўлади. Хусусан, мустақиллигимизнинг биринчи кундан бошлаб ҳаётимизнинг барча жабҳаларида “Қадриятлар”, “Миллий тикланиш”, “Миллий онг”, “Миллий ғурур” каби атамалар тез-

тез ишлатиладиган бўлиб қолди. Ўзбек тили луғатидаги лексема семемаларининг маъновий хосланиши миллий ғоя ва миллий маънавият соҳасига тегишли тушунчаларни билдирувчи бирликлар билан ўзига хос тарзда бойиди. Бундай ҳолат Ўзбекистонда мустақиллик мафқурасининг шаклланиши ва тараққиёти давомида янгидан-янги хосланган маъноли бирликлар вужудга келишига олиб келди. Шу билан бир қаторда, уларни тадқиқ қилиш ҳам ҳамоҳанг жараён тус олди¹. Жумладан, Г.Н.Тожиева ўзининг “Ўзбек тили маънавий-маърифий лексикасининг мустақиллик йилларидаги тараққиёти” номли ишида “миллий ғоя” атов бирликлари тизимини тадқиқ этар экан, миллий ғоя тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг ўзбек тили лисоний тизимидаги ўрни ва системавий хусусиятларини ёритиб беришга ҳаракат қилади².

¹ Йўлдошев Қ. Миллий ғоя ва адабий таълим // Ўзбекистон овози. 2000 йил 21 декабрь.; Кўчимов Ш. Ўзбек миллий ҳуқуқий атамаларида шакл ва мазмун бирлиги муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2001. – № 6. – 130 б.; Маҳмудов Н. Миллий мафқура ва она тили // Халқ сўзи. 2000 йил 13 июнь.; Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар (маъруза матнлари учун матриаллар). – Т., Янги аср авлоди, 2001. – 184 б.; Нурмонов А., Мадвалиев А., Маҳкамов Н. Мустақиллик даврида ўзбек тилшунослиги тараққиёти // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2011. – № 3. – Б. 3-11.; Тошбоев О.Ш. Миллий истиклол мафқурасининг шаклланишида матбуотнинг ўрни: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1999. – 152 б.; Тўрахожаева А.Х. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. номз. дисс. ... автореф. – Т., 2012. – 26 б.; Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалари луғати. – Т., Академия, 2007. – 352 б.; Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп луғат. – Т., Шарк, 2000. – 318 б.

² Тожиева Г.Н. Ўзбек тили маънавий-маърифий лексикасининг мустақиллик йилларидаги тараққиёти: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd)... дисс. – Т., 2017. – 135 б.

Кўп йиллар давомида санъатшунослар “тасвирий санъат” тушунчасига “миллий” тўн кийдирмаслик керак деган фикрда яшадилар. Хусусан, А. Умаров¹нинг китобида у русча *изобразительное искусство* атамасининг маъносини берувчи ағдарма сўз, муқобил эмас, дейилганига гувоҳ бўламиз ва “...унинг ўзи бўлмаган” деган фикрини исломий таъқиқлар билан боғлаймиз. Шундай бўлсада, дунё тарихидаги ибтидоий тасвирий санъат, хусусан, ғорларнинг деворларидаги турли тасвирлар Ўрта Осиёда ҳам бўлганлиги маълум. Милоддан аввалги III-IV асрларга оид санъат асарлари, асосан, бино ичидаги деворий расмлар билан боғлиқ бўлиб, ҳайкалчалар, нақшлар асосий безак манбаалар сифатида хизмат қилган. Аммо Кўйқирилганқалъа (Хозарм) деворларидаги арфа чалаётган аёл ва қўш барабан чалаётган эркак киши, шунингдек, қисик кўзли, қулоғига сирға таққан, гулли кўйлак кийган аёл расмлар миллийликдан йироқлиги билан мушоҳадага чорлайди. Эҳтимол, мазкур ижод намунасини бошқа элат вакили ишлаган, ганчдан тайёрланган рангли рельефлар, ҳайкаллар, ғалаба залидаги горельефда шоҳ ва унинг атрофида аёнлар, бошқа хонадаги рельефларда эса кийик, анор, шунингдек, узум дарахтларида миллат вакилининг қўли борга ўхшайди. Сабаби, амалий санъат, маълум бўлганидек, соф миллий санъат турига киради. Бу каби топилмалар (Варахша – Бухоро, Айритом – Термиз, Далварзин тепа – Андижон, Афросиёб – Самарқанд) хусусида ҳам шундай фикрларни тахмин қилиш мумкин.

Ўрта аср Шарқ мамлакатларида тасвирий санъат соҳасида китоб графикаси билан боғлиқ миниатюра кенг ривож топган. Натижада, Араб (Бағдод), Эрон

¹ Умаров А., Аҳмедов М. Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Ўқитувчи. 1997. – 36 б.

(Табриз), Исфохон, Шероз, Турк, Моворауннахр, Хиндистон, Озарбайжон, Ҳирот, Бухоро, Самарқанд мўъжаз рангтасвир мактаблари пайдо бўлиб, уларнинг тепасида Мирақ наққош, Камолиддин Беҳзод, Қосим Али, Устод Гунг, Абдуллоҳ Ибн Фазил, Оға Мирок, Кесу, Устод Шамсиддин, Абдул Боқи Табризий каби бир қатор рассомлар турар эдилар. Улар орасидан Ўрта Осиё тасвирий санъат мактабига асос солганлар етишиб чиқади. Хусусан, Моварауннахр мўъжаз рангтасвирининг дастлабки намуналари Рашидиддиннинг “Тарих тўплами” номли асарида акс этган¹, унда бир қатор мўғил хонларининг образлари тасвирланган. XV асрдаги Шарқ мутафаккирларидан Фирдавсий, Навоий, Саъдий, Ҳофиз, Жомий қабиларнинг китоблари ҳам мўъжаз рангтасвир асарлари билан безатилган.

Умуман олганда, ҳар бир даврда жангу жадалларни, шоҳлар ҳаётини, учрашувлар, тарихий шахслар сиймосини тарих зарварақларида муҳрлаш учун рассомлар ижтимоий ҳаётда муҳим ўрин эгаллаган десак, муболаға бўлмайди. Демак, тушунчанинг ўзини “миллий” эмас дейилишига сабаб йўқ. У барча халқ, элат ва миллат билан баробар ривож топган экан, “ўзбек” тушунчаси билан тенгдош ифода деган хулосага келамиз. Зеро, ўзбек халқининг хунармандчиликка бўлган мойиллиги тасвирий санъат билан ҳамоҳанг.

Миллий тасвирий санъат атамалари миллий амалий санъат атамларидан кам эканлиги унинг бизнинг санъатимиз эмаслигига ишора эмас. Бунинг сабабини, тасвирий санъат соҳасига тегишли тушунчаларининг номини ўзга тилдаги муқобили билан ифода этилишидан излаш мақсадга мувофиқ. Чунки бу кўҳна санъат минтақада ҳам ривож топган экан, тушунчалар

¹ Тошкентдаги Шарқшунослик институтининг кутубхонасида сақланмоқда

ифодаси ҳам нутқда мавжуд бўлганлиги аниқ. Ижтимоий тўқнашувлар, сиёсий бурилишлар, иқтисодий ва маънавий янгиликлар мавжуд атамаларнинг сақланиб қолишига тўсқинлик қилган деб тахмин қилиш мумкин. *Қирмизи, заргалдоқ, пистоқи, тўтиё, шингоб, тўтигий, нофармон, гулгун, норанжваши, сомоний, барикарам, сабза, пушти, садаф, малла, лоларўй, гулгун, зафарон, ложсувард, фируза, новшадил, зумрад, сийбоб* сингари рангларни англатувчи атамаларнинг ўрнига, бошқа тилда мавжуд шу маънони берувчи лексикадан ёки унинг таржимасидан фойдаланилади ва бу – мазкур атамаларни нутқдан сиқиб чиқараётгандек тасаввур уйғотади. Натижада, тасвирий санъат соҳасидаги миллийлик оҳори тўкилаётгандек бўлади.

Бугунги кунга келиб, тасвирий ва амалий санъат соҳасида миллийлик атамаларда эмас, ғояларда, бурилишларда, инновацион ижодларда намоён бўлар экан, “миллий” ёки “миллий эмас” деган фарқларга эҳтиёж бўлмай қолди. Демак, шакл эмас, моҳиятга эътибор кучаяр экан, ғояни ифода этиш учун турли синонимларга мурожаат этиш, ижод намунасининг глобализациси учун интернационал атамалардан фойдаланиш ва уни миллийликни ёйиш учун хизмат қилдириш, барча миллат вакилларига тушунарли бўлиши учун қўллашга эҳтиёж бор. Бугунги кунда, миллий истиқлол ғоялари билан суғорилган портрет¹, манзара ва натюрморт², тарихий, турмуш³ ва

¹ Амир Темур, Алишер Навоий, Жамолiddин Мангуберди, Камолiddин Бехзод, Нодирабегим, Бибиҳоним, Спитамен.

² Л.Салимжонова, А.Мўминов, С.Абдуллаев, И.Хайдаров, О.Қозоқов, Ғ.Абдурахмонов, А.Мирсоатов санъат асарлари.

³ Б.Жалоловнинг “Олтин аср”, “Коинот устунлари”, “Абадият гумбази остида”, С.Алибековнинг “Ғаройиб шарбат хиди”, Ж.Умарбековнинг “Зилзила”, “Ҳаворанг мусикачилар”,

бошқа жанрларда миллийлик ва замонавийликнинг уйғунлигини яққол кўришимиз мумкин.

Кўхна миллий амалий санъатимиз ҳам мустақиллик йилларида анчагина тараққий топди. Тарихий сиймоларнинг ҳайкаллари бунга яққол далилдир. Шу билан бир қаторда, бу соҳадаги инновацион ғоялар мамлакатнинг иқтисодий ва сайёҳлик саноати ривожига ҳисса қўшаётганлиги қувонарли ҳол.

Амалий санъатдаги атамаларнинг кўпчилиги истеъмолда эканлиги ҳамда хусусийлиги билан қимматли. Бу миллий амалий санъат атамларининг бошқа тилларга таржима қилинмаслиги, муқобил йўқлиги ва қандай бўлса, шундайлигича таржима-изоҳли луғатларда акс этишидан далолат беради. Ўзбек халқининг қон-қонига сингиб кетган рўзгор тебратиш, тирикчилик манбаи ҳисобланган хунармандчилик кўпчилик бошқа халқ ва миллат учун санъат даражасидаги машғулот сифатида қабул қилиниб, бугунги кунда миллатнинг ҳам ўз санъат турига айланиб бормоқда. Амалий санъат атамасининг ўзи ҳақидаги А.Умаровнинг "...русча "прикладное искусство" атамасининг ағдармаси. Ваҳоланки, унинг ўрнига "хунармандлик" атамасининг ишлатиш тўғри бўлади"¹ деган фикрига қўшилмаган ҳолда, шуни айтиш мумкинки, хунармандлик – санъат эмас, қўл билан яратилган, бадий завқ улашувчи меҳнат маҳсулини санъат – амалий санъат, десак, тўғри бўлади.

Хулоса қилиб, бу икки ихтисосликнинг тўпланган барча (жумладан, ўз ва ўзлашган) атамалар луғатини номлашда "миллий" сўзини қўшмаслик керак, деган фикрга қарши қуйидагича жавоб бериш мумкин. Мил-

В.Охуновнинг "Будданинг тонги сайри" кабилар.

¹ Умаров А., Аҳмедов М. Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Ўқитувчи. 1997. – 36 б.

лийликни билиш ва англаш учун миллатлар ўртасидаги фарқлар ва тафовутларни ҳам ўрганмоқ зарур. Аммо бу миллатлар орасидаги фарқларни мутлақлаштириш эмас, балки уларни яқинлаштирувчи томонларга ҳам эътибор беришни талаб этади. Бошқа миллатларнинг ютуқ ва ижобий тажрибаларини ўрганиш, уларни ўзлаштириш миллийликни бойитади ва ривожлантиради.

Фасл бўйича хулоса

Янги терминларнинг пайдо бўлишига сабабчи бўлган таржима қилиш усули таржимонларнинг тажрибасида кенг ёйилган ҳодиса. Ўзлаштириш ҳисобидан ўзлашган атамалар миқдор жиҳатдан салмоқли ўринни эгаллайди ва мазкур жараён интернет ёрдамида амалга ошиб, ўзлашган лексиканинг бойишида у муҳим роль ўйнайди.

Янги терминлар тилнинг ички ресурслари асосида ҳам пайдо бўлади. Хусусан, мавжуд умумистеъмол сўз ёки атама маъносининг кенгайиши, янгисининг пайдо бўлиши шулар жумласидан. Кўп атамаларнинг бир пайтнинг ўзида умумий лексикада ҳам мавжудлиги ва бирор фаннинг бўлимида бошқа ўзига хос маъноси борлиги бунга далил.

Атамаларнинг тил қонуниятларига бўйсунган ҳолда, умумий лексикадаги сўзларнинг атамалашуви, бошқа тиллардан ўзлашиш йўли ёки терминларининг она тилдаги кўшимчалар ёрдамида калькалашиши билан яратилади. Атаманинг семантик ясалиши эса сўзнинг маъноси ёки вазифасини таҳрир қилади. Шу билан бир қаторда, ўхшаш воқеа-ҳодисалар ёки фактлар ўртасидаги маъно жиҳатдан уйғунликни намоён қилади.

Шунингдек, бобда қайд этилганидек, атамалар умумистеъмол сўзларнинг атамалашиши ва атамаларнинг умумлексик қатлам қаторидан ўрин эгаллаши; от ясовчи ҳамда сифат ёки сифатдош ясовчи кўшимчалар ёрдамида ясалиши; морфологик-синтактик тузилиши; семантик хусусиятлари бўйича; оминимик, синонимик қаторлар ҳосил қилувчи; моносемантик ва полисемантик хусусиятлари бўйича таснифий белгиларга эгаллиги хусусида хулоса чиқариш мумкин.

Атамаларнинг миллийлик хусусиятига эгаллиги борасида бир қанча ишлар амалга оширилган бўлиб, мустақиллигимизнинг биринчи қундан бошлаб ҳаётимизнинг барча жабҳаларида миллий ғоя ва миллий маънавият соҳасига тегишли тушунчаларни билдирувчи бирликлар ўзбек тили лексикасида кенг қулоч ёзди. Миллий тасвирий санъат атамалари ҳам шулар жумласидан. Тадқиқод натижасида Миллий тасвирий санъат атамлари нисбатан кам эканлиги аён бўлгач, тасвирий санъат соҳасига тегишли тушунчаларнинг номини ўзга тилдаги муқобили коммуникацияга киришиши кашф этилди. Ваҳоланки, бу кўҳна санъат минтақамизда чуқур тарихга эга бўлиб, буни адабиётлар билан далиллаш имконияти мавжуд. Табиийки, тасвирий санъат соҳасига тегишли тушунчалар ҳам нутқда мавжуд бўлган. Бирок, истеъмолда ўзлашган атамалар фаоллик қилган.

Ҳозирда, миллийлик атамаларда эмас, ғояларда, бурилишларда, инновацион ижодларда намоён бўлмоқда. Миллийлик моҳиятан тасаввурларда яшар экан, ғояни ифода этиш учун турли синонимларга мурожаат этиш, ижод намунасининг глобализациси учун интернационал атамалардан фойдаланиш ва уни миллийликни ёйиш учун хизмат қилдириш,

барча миллат вакилларига тушунарли бўлиши учун ўзлашган атамалардан фойдаланиш миллийликнинг аҳамияттини пасайтирмайди.

Амалий санъатдаги атамаларнинг кўпчилиги истемолда эканлиги ҳамда хусусийлиги билан қимматлидир. Бу миллий амалий санъат атамларининг бошқа тилларга таржима қилинмаслиги, муқобил йўқлиги ва қандай бўлса, шундайлигича таржима-изоҳли луғатларда акс этилишига сабаб бўлади.

Миллийлик миллатлар ўртасидаги фарқлар ва тафовутларни билиш ва англаш билан юзага чиқар экан, уларнинг орасидаги фарқларни мутлақлаштириш эмас, балки бирлаштирувчи томонларга ҳам эътибор бериш муҳим аҳамиятга эга. Зеро, ўзга миллатларнинг тажрибаларини ўзлаштириш орқали ўзлигини бойитиш ва ривожлантириш – миллатни юксак самараларга етаклайди.

Иккинчи фасл

АТАМАЛАРНИНГ ЛУҒАТЛАРДАГИ ТАЛҚИНИ

Республикамизда таълимнинг умумий мақсади ижодий ва мустақил фикрловчи ҳамда юксак маънавиятли шахсни тарбиялаш экан, ҳар бир фан ўз олдига юксак вазифаларни қўяди. И.А.Каримов “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” номли маърузасида бу масалага алоҳида эътибор қаратган: “Таълим-тарбия ислоҳоти ҳақида гапирар эканмиз, унинг мазмунини лўнда қилиб ифода этиш мумкин: бизга битирувчилар эмас, мактаб таълим-тарбиясини кўрган шахслар керак... Албатта, билим керак, аммо билим ўз йўлига. Мустақил фикрлаш – катта бойлик”¹. Бунда таълим олувчининг сўз бойлигини ошириш, сўзларнинг маъно нозикликлари, фарқ ва ўхшашликларини ҳис этиш ва англаб етишга кўмак бериш, бехато талаффуз қилиш ва ёзиш, сўзларни боғлаб гап, гаплардан эса матн туза олиш, бирикмалардаги маъновий ва грамматик, матндаги мантиқий хатоларни топиш ва тузатиш, ўзганинг фикрини тўғри англаш, бир фикрни турли шаклда ифодалаш, узилган фикрнинг давомини тиклаш ва тил имкониятларидан унга мос равишда фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш ва малакасини ўстиришда ўзбек тилининг ўрни, жумладан луғатлар билан ишлашнинг аҳамияти бекиёс.

¹ Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т., Шарқ, 1997. –Б. 32.

Терминологик луғатлар маълум бир соҳага тегишли сўзни изоҳлайди. Терминологик луғат изоҳли ёки таржима кўринишига эга бўлади. Демак, уни бир тилли ва кўп тилли луғатга бўлиш мумкин¹.

Терминлар қўлланилиш доираси чегараланган лексика таркибида бўлиб, бу тоифага яна диалектал лексика, ноадабий (арго ва жаргон) лексикалар ҳам мансуб.

Касб-хунар терминлари – турли касб-хунар эгалари нуткида қўлланувчи лексемалар. **Илмий терминлар** кўп ҳолда таржимасиз бўлганлиги туфайли дунё фанини бир бутунлик сифатида ушлаб туради.

Турли соҳа термини ўхшаш бўлиши мумкин. Масалан, [морфология] атамаси тилшуносликда ҳам, зоологияда ҳам ишлатилади. Уларни омоним лексемалар сифатида қараш мақсадга мувофиқ.

Термин маълум бир тилга хос ёки байналмилал бўлиши мумкин. Байналмилал атамани таржима қилишга, уларга муқобил вариант қидиришга уриниш маъқул эмас². Биз бу фикрларга суяниб, ишни, аввало, луғатлар, тадқиқот объекти бўлган мазкур мавзудаги ишларни ўрганишдан бошлаймиз.

Атамалар луғатлари ҳақида

Луғатшунослик – луғат тузишнинг назарий ва амалий масалалари билан шуғулланувчи тилшунослик соҳаси. Ўзбек луғатшунослиги катта ютуқларни қўлга киритди. Кўп томли “Ўзбекистон энциклопедияси”, икки ва беш томли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”,

¹ Сайфуллаева Р.Р. ва б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти. 2010. –Б. 121.

² Сайфуллаева Р.Р. ва б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т., “Фан ва технология” нашриёти. 2010. –Б. 112.

ўзбек тили фразеологияси, терминологияси, касбунаар лексикаси, Навоий асарлари тилининг луғати ва бошқа соҳалар бўйича ҳам қатор луғатлар юзага келди. “Ўзбек тилининг морфем луғати” янги типдаги луғат сифатида яратилди. Ўзбек луғатчилигининг ривожланишида, айниқса, А.К.Боровков, К.К.Юдахин, В.В.Решетов, О.Усмонов, Р.Дониёров, З.Маъруфов, Ш.Раҳматуллаев, С.Акобиров, Г.Михайлов каби олимларнинг хизмати катта. Бугунги кунда мактаб ўқувчилари учун “Она тили” дарслигига ёрдамчи манба сифатида яратилиб, “Янги аср авлоди” нашриётида чоп этилган маънодош сўзлар¹, зид маъноли сўзлар, сўзларнинг даражаланиши², сўз таркиби³, сўз ясалиши, ўзлашма сўзлар⁴, сўзлар бирикувчанлиги ўқув луғати, эскирган сўзлар⁵, иборалар ўқув луғати⁶, ўзбек тилининг этимологик, топонимик, талаффуздош сўзлар ўқув изоҳли луғат⁷лари дунё юзини кўрди. Бу еса она тилини тўлиқ эгаллашда қўшимча билим манбаи бўлиб хизмат қилиши табиий. Зеро, “...луғатларсиз ижодий тафаккурни ривожлантириш мумкин эмас, оғзаки ва ёзма нутқни ўстириш воситаси бўлган жорий

¹ Шуқуров О., Бойматова Б. Ўзбек тилининг маънодош сўзлар ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009

² Бобожонов Ш., Исломов И. Ўзбек тилининг сўзлар даражаланиши ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.

³ Менглиев Б., Бахриддинова Б. Ўзбек тилининг сўз таркиби ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.

⁴ Ҳамраева Ё. Ўзбек тилининг ўзлашма сўзлар ўқув изоҳли луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.

⁵ Норхўжаева Х. Ўзбек тилининг эскирган сўзлар ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.

⁶ Менглиев Б., Бойматова О., Худойбердиева М. Ўзбек тили иборалари ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.

⁷ Она тили. Қомус. Тузувчилар: Менглиев Б. Холиёров Ў. Қодирова Х. – Т., Янги аср авлоди. 2010. – Б.б.

дарсликлар ўз вазифасини тўла бажара олмайди”¹. Шундай экан, луғатлар таълимнинг маълум бўшлигини тўлдиради дея бемалол айта оламиз.

Атамалар луғатлари ҳам дарсликлардаги атамаларнинг ногўғри қўлланилиши, ҳар хилликлар, чалкашликларга йўл қўйилмаслиги учун қўлланма вазифасини ўтайди. Бугунги кунда зарур илмий атамаларни қамраб олган махсус луғатлар ҳам чоп этилиши ривожланиб бормоқда. Хусусан, юридик², ҳуқуқий³ атамалар луғатлари мустақилликдан кейин авж олди. Бу собиқ президент И.А.Каримовнинг Олий Мажлис Норматив ҳуқуқий атамалар комиссиясининг тузилиши билан боғлиқ, қонун тилининг пухта ишланишига қаратилган чора тadbирлардан бири бўлди. Мазкур луғатлар ҳуқуқий атамаларнинг барқарорлигини таъминлашга, аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини оширишга, ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришга хизмат қилмоқда. Айниқса, миллий истиқлол ғоясининг мазмун моҳиятини тўлароқ очишга, мафкуравий тарбияни тўғри ташкил этишга хизмат қиладиган ва шу соҳада тез тез ишлатиладиган баъзи тушунча, тамойил ва атамаларга қисқача изоҳлар берилган изоҳли тажрибавий луғат⁴ Ислом Каримов асарлари асосида тайёрланган, унда икки юзга яқин

¹ Замоनावий она тили. Мавзулаштирилган луғат. Тузувчилар: Б.Менглиев ва б. – Т., Шарқ, 2011. – 280 б.

² Юридик атамалар қомусий луғати. Масъул муҳаррир Х.Р.Раҳмонқулов, – Т., Шарқ, 2003, – 432 б.; Аҳмедов Ғ. Русча ўзбекча юридик атамалар луғати. – Т., Адолат, 2002, – 328 б.

³ Ортиқов А. Иктисодий ҳуқуқ атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1996, – 168 б.

⁴ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. Монография. Ўзбекистон Республикаси фан ва технологиялар маркази. Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. – Т., Янги аср авлоди, 2002, – 191 б.

тушунча, тамойил ва атамалар луғатчилик амалиётида қарор топган тартибга риоя қилинган ҳолда алфавит тартибида берилган.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида иқтисодий атамаларнинг ҳам изоҳли луғатларига эҳтиёж сезилди¹. Ўзлашмалар ва тушунилиши қийин бўлган айрим атамалар ушбу луғатлардан ўрин олди. Шунингдек, биология², геология³, география⁴, кимё⁵, физика⁶, ботаника⁷, гидрология⁸ ва бошқа фанлар атамалари

¹ Эргашев Т. Иқтисодий атамаларнинг ўзбекча инглизча русча луғати. – Т., Шарқ, 2001. – 63 б.; Дўстмухаммедов Ж. Инглизча ўзбекча русча иқтисодиёт атамалари луғати. – Т., Ўзбекистон, 1994, 124 б.; Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти атамаларининг русча ўзбекча луғати. – Т., Ёзувчи, 1994, – 62 б.

² Биология атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Монография. – Т., Фан, 1995, 67 б.; Бўриев Х. Биология атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. – Т., 1995. – 250 б.; Мусаев Ш.М. Микробиология атамаларининг русча ўзбекча изоҳли луғати. Монография. – Т., Фан, 1975, 94 б.

³ Геология атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Ўзбекистон Республикаси атакуми. Тошкент давлат Техника университети. – Т., Фан, 1994, 95 б.; Маъдан геологияси атамаларининг қисқача изоҳли русча ўзбекча луғати. – Т., ГИДРОИНТЕО. 2002, – 250 б.; Рашидов Д. Муҳандислик геологияси ва гидрология атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Монография. – Т., Фан, 1995.

⁴ Мирабдулла ўғли Мирортик. Жўғрофий атамалар луғати. – Т., 1992, – 56 б.

⁵ Дўстмуродов Д. Кимё атамалари луғати. – Т., Ўзбекистон, 2003, – 400 б.; Аҳмедов К.С. Кимё атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Монография. – Т., Фан, 1993, – 41 б.

⁶ Бекжонов Р.Б. Физикадан русча ўзбекча атамалар луғати. 20000 га яқин сўз. – Т., Ўқитувчи, 1991, 296 б.; Аъзамов А. Атмосфера физикасидан русча ўзбекча атамалар луғати. – Т., 2004, 96 б.

⁷ Аҳмедова М. М. Инглизча ўзбекча русча ботаника атамалари луғати. – Т., Ўзбекистон, 2003. – 128 б.

⁸ Расулов А.А. Гидрология атамалари ва тушунчаларининг русча

луғатларининг пайдо бўлиши олий ўқув юртлири ўқитувчиларига, талабаларга мазкур фанларни чуқурроқ ўзлаштиришларида кўл келди. Мазкур луғатларда ҳам кўпчилик атамалар рус тилига турли тиллар, яъни, араб, юнон, инглиз, лотин ва бошқа тиллардан кириб қолган ва дунё миқёсида шу ҳолда қўлланилгани сабабли атамаларни ўзлашма шаклида қолдирилганлигини кузатишимиз мумкин.

Муайян тилнинг грамматик¹, методик² луғатлари ҳамда боғдорчилик³, сабзавотчилик⁴, бинокорлик⁵, божхона⁶, жисмоний тарбия⁷, политехника⁸ атамалари луғатлари ҳам ўзбек луғатчилиги ривожига ҳисса қўшди. Уларнинг аксарияти соҳа мутахассислари, институт ва

ўзбекча луғати. – Т., Университет. 1993, – 96 б.

¹ Мирсоатов Т.З. Немисча ўзбекча грамматик атамалар изохли луғати. Монография. – Т., Ўқитувчи. 1992, – 152 б.

² Русча немисча ўзбекча методик атамалар луғати. – Т., Ўқитувчи. 1992, – 143 б.

³ Мирзаев М.М. ва б. Боғдорчилик ва тоқчилик атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Монография. – Т., Фан, 1995, 78 б.

⁴ Азимов Б.Ж. Сабзавотчилик атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. – Т., 1997. – 85 б.

⁵ Бинокорликдан русча ўзбекча атамалар луғати. Монография. – Т., Қомуслар бош тахририяти. 1994. – 222 б.; Холмуродов Р.И., Шарофитдинов К.Ш., Азизов А.П. ва б. Курилишга доир атамаларнинг русча ўзбекча луғати. – Т., Ўзбекистон, 1993 – 111 б.; Латипов А., Ғуломов И. Ер тузиш ва ер кадастри бўйича атамаларнинг русча ўзбекча луғати. Монография. – Т., 1995. – 79 б.

⁶ Божхона атамалари русча ўзбекча қисқа луғати. – Т., 2002. – 112 б.

⁷ Бобоёров М.Х. Мустақиллик даври жисмоний тарбия ва спорт атамаларининг шаклланиши. Фил.фан.номз... автореф... 10.02.02. Самарқанд, 2002. – 33 б.

⁸ Салимов О.У. ва б. Русча ўзбекча политехника атамалари луғати. – Т., Фан, 1995. 356 б.

ўрта махсус билим юртлири талаба-ўқитувчиларига мўлжалланган. Бу борада тарихий атамалар луғати кўп йиллик тажрибага эга десак муболаға бўлмайди. Б.Аҳмедовнинг 1977 йилда чоп этилган “Тарихдан қисқача изоҳли луғат”и, Ж.Бекмуҳаммедовнинг 1986 йилда нашр этилган “Тарих терминларининг изоҳли луғати” ва ниҳоят 2002 йилда “Тарихий атамаларнинг қисқача изоҳли луғати”¹ луғатчилик ривожида муҳим аҳамият касб этди.

2004 йилда нашр этилган “Фармацевтик атамаларнинг русча-ўзбекча луғати”² касбий атамалар муаммоларини ҳал этишда муҳим роль ўйнайди. Луғатга фармацевтика ва тиббиётда дори воситаларининг турли хосса ва хусусиятларини ифодалашда кенг қўлланадиган 3000 га яқин сўз ва ибора ва муҳим сўз бирикмаларининг ўзбек тилидаги таржимаси, шунингдек уларнинг изоҳлари киритилган, унда бир қатор лотин, грек ва инглиз тилларидан ўзлаштирилган сўзлар умумий халқаро қабул қилинган кўринишда, уларнинг изоҳи ўзбек тилида берилган.

Аммо адабиётларнинг аксарияти бир тилли ёки икки тилли, электроника³га бағишлангани бизнинг ишимизга маълум даражада ўхшайди. Ушбу адабиёт 1983 йилда чикқан “Электрон асбоблар”, 1990 йилда чикқан “Микроэлектроника”, 1991 йилда чикқан “Ўта юксак частотада ва ёруғлик диапозонида ишловчи

¹ Чориев. З. Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати. – Т., Академия, 2002. 316 б.

² Фармацевтик атамаларнинг русча ўзбекча изоҳли луғати. Мухаррир фалс.фан.номз. А.Б.Кабиров. – Т., Зар қалам, 2004. 168 б.; Одам скелети суякларининг рентгеноанатомик атамалари. Монография. – Т., Ибн Сино, 1992. 71 б.

³ Юнусов Н. Электроника бўйича асосий тушунча ва атамаларининг ўзбекча русча инглизча изоҳли луғати. – Т., 1996.

асбоблар” бўйича асосий тушунча ва атамаларнинг изоҳли луғатларининг таркибий қисми ва давоми, у ҳозирги кунда информацияни қабул қилиш, узатиш, ишлаш ва сақлаш мақсадларида кенг қўлланаётган оптоэлектрон асбобларнинг физик асослари, характеристика ва параметрларига бағишланган. Унда атамаларнинг номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида келтирилган, афсуски, уларнинг талқини эса фақат ўзбек тилида берилади.

Албатта, ҳар бир нарсанинг ютуғи бўлганидек, юқорида зикр этилган адабиётлар ҳам камчиликлардан холи эмас. Аммо улар луғатчиликнинг такомиллашишида катта аҳамият касб этади. Кейинги ишларнинг йўналиши ва кўламини белгилашга ёрдам беради.

Миллий тасвирий ва амалий санъат атамалари луғати муаммо сифатида

Ўзбекистон санъатининг қадимийлиги, бой маданияти дунёга машҳур. Унинг заминида қад кўтариб турган ёдгорликлар ва тарихий қазилма бойликлар ўзига хос бир улкан музейни ташкил қилади. Аждодларимиз томонидан яратилган такрорланмас амалий безак санъати теран мазмунли ва юқори бадий қийматли маданият ёдгорлиги сифатида намоён бўлади. Асрлар давомида орттирилган маданий бойлигимиз, хусусан, ўзбек миллий халқ амалий безак санъатининг ганчкорлик, наққошлик, ёғоч ўймакорлиги, тоштарошлик, суяк ўймакорлиги, кандакорлик, пичоқчилик, саватчилик, бўйрачилик каби турларнинг ўзига хос бажариш технологияси, мактаблари, услублари борки, у бугунги кунга қадар ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Аммо тасвирий ва амалий

санъат атамалари тилшунос ва санъатшуносларнинг эътиборини йиллар давомида тортиб келаётган бўлса-да, бугунги кунга қадар уларнинг луғат-кўрсаткичини тузиш масаласи очиқ қолган. Зеро, бадий таълимда жуда кўп тушунчаларга ва атамаларга дуч келинади (масалан, *мадохил*, *турунж* ва б.), уларнинг маъно ва мазмунини исталган вақтда тегишли адабиётлардан топиш амримаҳол. Бундан ташқари, Ўзбекистоннинг турли шаҳарларида айрим атамалар ўзларининг маҳаллий шеваларида ҳар хил ифодаланади. Масалан “ганч”ни Тошкентда “ганч” деб юритилса, Марғилонда “бўр” деб, “ахта”ни Хоразмда “улги” дейилса, Тошкентда “ахта” деб юритилади. Шунинг учун, ушбу атамалар изоҳли луғатининг яратилиши ифодаларни тушунишдаги ҳар хилликка барҳам беради. Ўқувчиларни халқ усталарининг бу санъат соҳасидаги ютуқлари билан таништиришда ҳамда келажак авлодга ўзбек миллий санъатини мустаҳкам ўргатишда дастуруламал вазифасини ўтайди.

Мамлакатимизда тасвирий санъат атамалари луғатлари борасида муайян ишлар амалга оширилган, 1991 йилда нашр этилган С.С.Булатовнинг “Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлиги атамаларига оид изоҳли луғат”и¹ бунга яққол далил бўла олади. Муаллиф тажрибали усталар, санъатшунослик, тилшунослик мутахассисларининг атамаларни тўплаш, ўрганиш, тадқиқ этиш ҳақидаги фикрларини инobatга олиб, ҳар хил адабиётлар, мақолалар, архив манбалар билан танишган ҳолда ўзи тўплаган халқ амалий безак санъатида учрайдиган атамаларнинг маъноларини тушунтириб беришга интилган. Аҳамиятли томони

¹ Булатов С.С. Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлиги атамаларига оид изоҳли луғат. – Т., Мехнат, 1991. 78 б.

шундаки, мазкур луғатда атамалар алфавит тартибида берилган, чизмалар билан бойитилган. Масалан:

“**БАРГ** – ўсимликсимон нақш элементи бўлиб, наққошлар томонидан табиатдаги ўсимлик баргларини умумлаштириб олинган тасвири. Барглarning куйидаги турлари бор: шобарг (шоҳ барг), ўсимликсимон нақш элементларидан бири бўлиб, барглар ичидан энг катгаси ҳисобланади. “Кўшбарг” икки баргдан иборат бўлган ўсимликсимон нақш элементи, “кўпбарг” бир неча барглardan ташкил топган ўсимликсимон нақш элементи, (чорбарг) тўрт баргдан иборат бўлган нақш элементи, (хурмо барги) хурмо дарахти баргининг наққошлар томонидан умумлаштириб олинган тасвири, тол барги, анор барг, қашқарча барг, маходил барг, қўшбодом барг, қалампир барг, нок барг, санбит барг, бутоқ барг ва бошқа турлари бор.

Барг нақш композицияда тўлдирувчи ва хусн берувчи элемент бўлиб тузилишига кўра оддий ва мураккабга бўлинади. Оддий барглarga уч барг, бодом барги, тол барги ва бошқалар киради. Мураккаб барглarga эса кўпбарг, шоҳбарг ва бошқалар киради (4-расм).¹

¹ Булатов С.С. Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлиги атамаларига оид изоҳли луғат. – Т., Мехнат, 1991. – Б.11.

Кўриниб турганидек, ушбу адабиёт устоз-шоғирд анъанаси¹га мувофиқ равишда фақат тор доирадаги таълим муассасаларидагина ташкил этилган наққошлик, ганчкорлик ва ёғоч ўймакорлиги тўғаракларининг раҳбарлари ҳамда аъзолари учун мўлжалланган атамаларнинг муфассал изоҳли луғати. Ундан нафақат бадиий таълим муассасасининг бадиий графика факультети талабалари, балки, санъатшунослар, меъморлар, таъмирловчи усталар, санъат усталари, миллий маданият анъаналари билан кизиқувчилар фойдаланишлари ҳам мумкин.

1997 йилда нашр этилган санъатшунос А.Умаров ҳамда М.Аҳмедов ҳаммуаллифлигида “Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати”² номли мактаб тасвирий санъат ўқувчилари ва бадиий ўқув юртларининг талабалари учун мўлжалланган адабиёт ҳам бу йўлдаги тажриба қадамлардан бири. Муаллифлар мазкур луғатни тузишда атамаларнинг айнан таржимасини берибгина қолмай, унинг ўзбекона атамаларини топишга ҳаракат қилиб кўришган. Зеро, аксарият тасвирий санъат атамалари рус тили орқали кириб келган

¹ Устоз-шоғирд анъанаси кўп асрлик анъанага эга, ихчам шакл, бир гуруҳ ўқувчиларни индивидуал ўқитиш принципига асосланган миллий усул. У таълим соҳасида анъанавий санъат турлари, асосан анъанавий бадиий хунармандчилик йўналишига эга. Ўзбекистондаги бадиий таълимнинг бошқа тури, бу мамлакатимизда XIX аср охирларида тарқалган Европа классик йўналишидир. Бу жараён маҳаллий халқ маданий муҳитига санъатнинг европача шакллари – дастгоҳли ва маҳобатли рангтасвир, ҳайкалтарошлик ва графиканинг кириб келиши билан боғлиқ бўлди. Бугунги кунда таълимнинг бу икки йўналиши бир-бирини ўзаро тўлдириб турган ҳолда Камолиддин Бехзод номидаги миллий рассомлик ва дизайн институтининг таълим тизимида қўлланилади.

² Умаров А. Аҳмедов М. Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Ўқитувчи. 1997. 36 б.

ўзлашма сўзлардан иборат. Ўрни билан айрим туркий сўзлардан фойдаланилган. Масалан, алфавит тартибида берилётган сўзларнинг “**Ч**” қисмида фақатгина иккита сўз: **ЧИТГАРЛИК** (чит ишлаб чиқариладиган соҳа) ва **ЧИНКВЕНЧЕНТО** (Италия уйғониш даврининг юксак босқичи, XV асрда шундай деб аталган) атамаси келтирилган. С.Булатовнинг изоҳли луғатида эса:

ЧАКИЧ ЗАМИН
ЧАРХИЙ ГУМБАЗ
ЧАСПАК ДАСТАРРА
ЧАШМИ БУЛБУЛ ЗАНЖИРА
ЧЕКМА
ЧЕКМА ИСКАНАЛАР
ЧИЗМА ПАРДОЗ
ЧОКА ПАРДОЗ
ЧАПУ РОСТ ТАҚСИМ
ЧОРБАРГ

каби атамаларнинг изоҳлари тўлиқ қайд этилган. Ва, аксинча, С.Булатовнинг изоҳли луғатида “**Ц**” қисмида ҳеч қандай сўз келтирилмай, А.Умаровнинг изоҳли луғатида ягона **ЦИНКОГРАФИЯ** (цинкка ўйиб ишланган ва ундан олинган босма тасвир) атамаси ўз аксини топади. Бу ҳам ўзбек тили ҳарфлар тизимида мавжуд бўлмаган ҳарф бўлганлиги, шунинг натижасида, шу ҳарф билан бошланувчи нутқий бирликларнинг йўқлиги сабабли миллий тасвирий санъат атамалари қаторидан ўрин олмаганлиги билан изоҳланади.

Ва, ниҳоят, XXI аср бошига келиб тасвирий ва амалий санъат атамаларининг муфассалроқ изоҳли луғати¹ дунё юзини кўрди. 2001 йил Б.Нодир томонидан

¹ Нодир Б. Тасвирий ва амалий санъат атамаларининг изоҳли

“Санъат” нашриётида чоп этилган мазкур луғат нафақат шу даврда кўпроқ мурожаат қилинадиган атамаларни, балки халқ тилидаги турлича атамалар¹ ва қадимги архаик атамалар²ни ҳам ўз ичига олган. Адабиётнинг юқоридаги китоблардан батафсилроқ эканлигини “**Ч**” ҳарфининг ўзида 35 га яқин миллий тасвирий санъат атамаларининг изоҳи акс этганини айтиб ўтиш кифоя. Масалан:

ЧАККАДЎЗИ
ЧАКМОН
ЧАКМАТУР
ЧАМБАРАК
ЧАРХБЕЧА
ЧАЧВОН, ЧИММАТ
ЧИТ
ЧИМИЛДИҚ

каби минтақамизнинг турли ҳудудларида қўлланадиган амалий санъат атамаларининг изоҳлари луғатдан ўрин олган.

Албатта, санъат соҳасидаги адабиётларда йўл-йўлакай глоссарий, таянч тушунчалар тарзида тасвирий ва амалий санъат атамалари муаммоси ўзига хос тарзда ечилиб келинган. А.Ҳақимов ва Э.Гульнинг ЮНЕСКО ваколатхонаси билан ҳамкорликда чоп этилган “Байсун – атлас художественных ремёсел”³

луғати. – Т., Санъат, 2001

¹ Алвон, арғувон, кирмизи, гулоби, нилоби, каптарбўйин, сарғиш, нилфом, норфом, кўкча, оқчил...

² Азрақ, акхоб, кўхлий, байзо, обсун, шафакгун, хуний, фалфолий, утружий, усфурий, дамавий, кутий, ринд, сабзагун...

³ Ҳақимов А. Гуль Э. Байсун – атлас художественных ремёсел. – Т., «PRINT-S», 2006.

номли китобида бир неча йўналишларга бўлинган 200 га яқин халқ амалий ҳунармандчилигига оид атамаларнинг русча изоҳлари, Н.Норматовнинг рассом Рустам Худойбергановга ҳаёти ва ижодига бағишланган “Ранглар юртига йўл” номли асарларида 150 га яқин замонавий тасвирий санъат атамалари¹нинг ўзбекча изоҳлари, Ч.Абдуллаева ва Ф.Тоироваларнинг “English for art and design students II”²номли ўқув қўлланмасидан ўрин олган 350 га яқин тасвирий санъат атамаларининг инглизча изоҳлари шулар жумласидан. Бу атамаларнинг аксарияти санъат соҳасининг турли йўналишларига бағишланган ҳамда худудий жиҳатдан, йўналишлари (каштачилик, гиламдўзлик, рассомлик, хайкалтарошлик...), тури, техникаси, усули, этимологияси нуктаи назаридан фаркланадилар. Энди уларни тўплаб бир тизимга солиш, замон талаблари даражасида ҳар бирининг ўзбекча, русча ва инглизча изоҳлари билан, талаба-ёшлар, профессор-ўқитувчилар ва шу соҳага қизиқувчилар учун мўлжалланган луғат-кўрсаткич тузишни давр тақозо этмоқда.

Фасл бўйича хулоса

Дарсликларга ёрдамчи манбаа сифатида яратилган кўпгина луғатлар она тилимизни мукамал эгаллашда қўшимча билим манбаи бўлиб хизмат қилиши шубҳасиз. Зеро, уларсиз билим ва онгни ривожлантириш мумкин эмас. Жумладан, оғзаки ва ёзма нутқни ўстириш воситаси бўлган дарсликлар ўз вазифасини тўла бажара олмас экан, турли луғатлар таълимнинг маълум бўшлиғини тўлдиришга хизмат қилади.

¹ Норматов Н. Ранглар юртига йўл. – Т., Ношир. 2013.

² Абдуллаева Ч., Тоирова Ф. English for art and design students II. – Т., Янги аср авлоди. 2014

Луғатлар юзасидан қилинган ишларнинг аксарияти кўп тилли эмаслиги ва ёки атамаларнинг фақат номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида келтирилганлиги, уларнинг талқини берилмаганлиги ёки фақат ўзбек тилида бўлганлиги, мазкур масала очик қолганлигидан далолат беради. Чунки, мамлакатимизнинг турли жойларида айрим атамалар маҳаллий шеваларида ҳар хил ифодаланиши, бу эса тартибсизлика олиб келиши муқаррар. Демак, ушбу атамалар изоҳли луғатининг яратилиши, тушунчалардаги ҳар хилликка барҳам бериш кун масаласидир. Таълим олувчиларни санъат соҳасидаги ўзгаришлар билан таништиришда мазкур луғатлар дастуруламал бўлиши ҳамда келажак авлодга ўзбек миллий санъатинидан сўзловчи манбаа бўлиши шубҳасиз.

Атамлар санъат соҳасининг турли йўналишларига бағишланган ҳамда ҳудудий, йўналишлари, тури, техникаси, усули, этимологияси жиҳатдан фарқланар экан, уларни тўплаб бир тизимга солиш, замон талаблари даражасида ҳар бирининг ўзбекча, русча ва инглизча изоҳлари билан, талаба-ёшлар, профессор-ўқитувчилар ва шу соҳага қизиқувчилар учун мўлжалланган луғат-кўрсаткич тузиш куннинг долзарб масаласидир.

Учинчи фасл

МИЛЛИЙ ТАСВИРИЙ ВА АМАЛИЙ САНЪАТ АТАМАЛАРИ ТАДҚИҚИ

Дунё тилшунослигининг ҳозирги ҳолати, жамиятимизда юз бераётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, бошқа фанларга бўлгани каби, ўзбек тилшунослиги олдига ҳам янги вазифаларни қўймоқда. Собиқ президентимиз Ислом Каримов «Юсак маънавият – енгилмас куч» асарида алоҳида таъкидлаганидек, «айниқса, фундаментал фанлар, замонавий коммуникация ва ахборот технологиялари, банк-молия тизими каби ўта муҳим соҳаларда она тилимизнинг қўлланиш доирасини кенгайтириш, этимологик ва қиёсий луғатлар чоп этиш, зарур атама ва иборалар, тушунча ва категорияларни ишлаб чиқиш, бир сўз билан айтганда, ўзбек тилини илмий асосда ҳар томонлама ривожлантириш миллий ўзликни, Ватан туйғусини англашдек эзгу мақсадларга хизмат қилиши шубҳасиз»¹.

Тилни илмий асосда ҳар томонлама ривожлантириш жамият ҳаёти билан бевосита боғлиқ экан, ижтимоий ҳаётда рўй бераётган ўзгаришлар тилда акс этиши муқаррар. Бу ўзгаришлар ҳаммадан кўпроқ тилнинг луғат бойлигида ўз ифодасини топади.

Атамалар – касбий мулоқот воситаси. Санъат атамаларини таснифлашда – тасвирий санъатга, ҳайкалтарошлиқка, декоратив амалий санъатга, театр каби йўналишларга бевосита алоқадор бўлган

¹ Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2007. – Б. 87.

барча нарса, ҳодиса, ҳаракат ва шахсларнинг турли номларига таянамиз. Улар хилма-хил. Шу нуктаи назардан, дастлаб миллий ва ўзлашма тасвирий санъати атамаларини ажратиб олишимиз даркор.

Аввало, “тасвирий санъат” бирикмасига нисбатан “миллийлик” тушунчасининг қўлланилишини тасвирий санъат усталари ва санъатшунослар рад этишини айтиб ўтиш жоиз. Минтақамизда “тасвир” сўзи қўлланган. Аслида “санъат” арабча сўз бўлса-да, “тасвирий санъат” атамаси ишлатилмаган. Усталар унинг ўзи бўлмаган, деб ҳисоблайдилар. Бу атама рус маданияти билан кириб келган “изобразительное искусство” бирикмасининг маъносини берувчи таржима, муқобил сўз сифатида намоён бўлади. А. Умаров нутқимизда ўрнашиб қолган мазкур бирликни, келгусида қайта номланишига умид қилади¹. Унинг фикрига кўра, бу бирлик кенг доирада баъзида рангтасвир, ҳайкалтарошлик, қаламтасвирни ҳам, шунингдек, амалий санъат, меъморчиликни ҳам қамраб олади. Бизнинг назаримизда, қадимий ва бой тарихга эга “амалий санъат” атамалари “миллий” деб таърифланишига ҳақли. Бу ҳам русча “прикладное искусство” бирикмасининг ағдармаси, деб ҳисоблайди А. Умаров ва “унинг ўрнига “хунармандлик” атамасини ишлатиш тўғри бўлади”² дейди. Бироқ, “хунармандлик” тушунчаси ўзга тил вакиллари учун тушунилиши қийин бўлаган тор маъноли тасаввур уйғотиши эҳтимолдан холи эмас. Зеро, “хунар” нафақат санъат ёки билим, кўникма, маҳорат, усталик, балки касб ҳамдир. Унинг “атама” дейилиши учун бирор соҳага ёки йўналишга тегишли бўлиши керак. Чунки, хунар сўзининг кўчма

¹ Умаров А., Аҳмедов М. Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Ўқитувчи. 1997 й. – Б.3.

² Умаров А., Аҳмедов М. Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Ўқитувчи. 1997 й. – Б.3.

маънолари ҳам бор. Хунарманлик – хунарманд эканлик, яъни уйда ёки ўз дўкониди маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи касб-хунар эгаси ёки ўз иш-касбининг мохир устаси¹. Амалий санъат эса амалда татбиқ этиладиган, тажрибада қўлланиладиган барча санъаткорона қўл меҳнати маҳсули. Ишмиздан мақсад, “Тасвирий ва амалий санъат атамаларининг ўзбекча, русча, инглизча қисқача изоҳли луғат-кўрсаткичи”ни яратиш экан, барча учун қабул қилиниши қулай бўлган тил бирлигини қўллашни маъқул кўрамиз. Шунинг учун, тасвирий ва амалий санъат атамаларини бемалол миллий ҳамда ўзлашма тасвирий санъат атамалари, дея таснифласак бўлади.

Миллий тасвирий ва амалий санъат атама ва бирликлари таҳлили

Санъат соҳасига оид атамаларининг кенг миқёсда тадқиқ этилиши бир қанча афзалликларга эга. Бу нафақат санъат соҳасига тегишли нутқ бирликларини объектив равишда рўйхатга олиш, балки мазкур бирликлар ҳақидаги тасаввурларни кенгайтириш, санъат атамалари таркибини жорий қилиш ҳамда улардан фойдаланишнинг ўзига хосликларини аниқлаш имконини беради.

Санъат атамалари масаласи нафақат ўзбек тилшунослиги, балки рус ҳамда инглиз тилшунослигида ҳам деярли ўрганилмаган. Ваҳоланки, санъат атамалари тилшунос ва санъатшуносларнинг эътиборини доимо тортиб келган. Аммо, уларнинг тасвирий ва амалий санъат атамаларидан фойдаланиш тарихи тўғрисидаги маълумотларини тўқис деб бўлмайди. Атамаларнинг

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2006. 5-ж. 562-б

семантикаси, уларнинг атамалар тизимидаги ўрни муаммоси очик колган.

Албатта, тасвирий ва амалий санъат атамаларини ишлаб чиқишга уринишлар бўлди, шунга қарамай, ҳануз атамаларнинг тўлиқ изоҳли луғат-кўрсаткичи мавжуд эмас.

“Атамашунослик – дейди А.А.Реформатский, – турли хил, шунингдек, ўзига хос ҳам¹. Масалан, атаманинг муҳим хусусиятларини кўплаб мутахассис атамашунослар каби Н.П.Кузьмин² ҳам қуйидагича белгилайди:

1. Мазкур атамалар таркиби доирасида бирмаъно-лилик: яъни синонимларнинг йўқлиги; аниқлик;
2. Тизимлилик, яъни шу атамалар таркибининг бошқа атамалари билан ўзаро алоқаси;
3. Таркибида объектга нисбатан тўғри мўлжал олиш;
4. Ясама сўзларнинг ясалишидаги қулайлик;
5. Тилнинг сўз ясалиши қоидаларига мувофиқлиги; қисқалик;
6. Ҳиссий ифоданинг йўқлиги ва ҳ.

Бу талаблар атамалар тўғрисида ногўри тасавур уйғотади, деб ҳисоблайди қирғиз тадқиқотчиси С.Мамбетова³. Унинг фикрига кўра, тасвирий санъат атамаларига нисбатан, андоза сифатида биринчи таъриф нуқтаи назаридан ёндашишнигина ўзи етарли бўлади.

¹ Реформатский А.Н. Что такое термин и терминология. \\\ Вопросы терминологии. – М., Наука, 1961. – С.65-71

² Кузьмин Н.П. К вопросу о сущности термина. \\\ Вестник – М., / МГУ. Выпуск 4.1962 Серия: История языка и литературы. № 20.

³ Мамбетова С.К. Термины искусства и особенности их перевода на английский язык. – Бишкек, 2008.

Айрим миллий тасвирий санъат атамалари эскирган, бугунги кунда уларнинг қўлланиши замонавий санъат техникаси даражасига мос келмайди, ва натижада муомаладан четга чиқади. Ва аксинча, бошқа соҳаларда бўлгани каби санъат соҳасидаги барча янгиликлар, тушунчалар қайси тилда пайдо бўлган бўлса, глабаллашув натижасида байналмилал атама сифатида тарқалиб кетади. Масалан, минтақамизда “бўлажак суратнинг намунаси, бир қисми ёки ҳайкали” тушунчаси бўлганлиги эҳтимолдан холи эмас, аммо “этюд” номи рус ҳамда инглиз (etude) тилларида ҳам мавжуд. Аслида бу сўз латин тили орқали (studium – ҳаракат) француз тилидан (etude) олинган бўлиб, “тадқиқ” деган маънони билдиради, “эскиз”нинг муқобили. У \neq натурадан олинган, унчалик катта бўлмаган ҳажмда ишланган, ҳақиқий картина ёки ҳайкал учун ёрдамчи сурат ёки ишланма. Ф.Т. Ефремовнинг изоҳли луғатида мазкур сўзга 4 хил изоҳ келтирилади.¹ *Биринчиси*, юқорида зикр этилган изоҳ; *иккинчиси*, концерт ижросига мўлжалланган юксак моҳирлик характеридаги чолғу асбоблари сахна асари; *учинчиси*, кичик адабий асар ёки бирор бир кишига тегишли шахсий масалага бағишланган илмий изланиш, ва ниҳоят, *тўртинчиси*, актёрлик, шахмат, мусиқа каби бирор санъатнинг ривожланишига ва техникасининг мукаммаллашувига хизмат қиладиган (одатда, тайёргарликсиз, ижро пайтида яратиладиган) машқ.

Бу изоҳлар И.С.Ожеговнинг луғатида ҳам акс этади. Юксак маҳоратли мусиқий асар; бўлажак катта тасвирий санъат асарининг натурадан нусха олинган чизмаси ёки ясалган буюми, одатда бирор

¹ Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – М., Русский язык, 2000.

бўлаги, қисми; шахсий масалага бағишланган (илмий, танқидий) кичик ҳажмдаги асар; (муסיқа, шахмат ўйинига тегишли) машқ тури; эскиз машки, ярим маҳсулоти учун бўёқ билан натурадан нусха олинган чизмаси, ишланма¹.

Кўриниб турганидек, мазкур маъноларининг барчаси умумлаштирувчи санъат тушунчаси билан боғлиқ, кўпроқ “уриниш”, “машқ”, “ҳали мукамаллик даражасига етмаганлик” сифатларини ўзида акс эттиради. Бу атамага қўйиладиган талабларга мос келади. Бироқ унинг бош маъноси ўзбек тилида мавжуд *андаза* тушунчасига маълум маънода мос келишининг гувоҳи буламиз.

Андаза форсча “ўлчов”, “қолип” деган умумий маънони бергани ҳолда, Ўзбек тилининг изоҳли луғатида унинг бир нечта изоҳлари келтирилади. 1 Кийим-бош, пойафзал ва шу кабиларни бичиш, тайёрлаш учун қалин қоғоз, картон ва шу кабидан ясалган нусха-қолип². Албатта, мазкур изоҳ “муסיқий чолғу асбоблари саҳна асари” тушунчасидан анча йироқ. Бироқ *этиод*нинг бош маъноси – “бўлажак катта тасвирий санъат асарининг натурадан нусха олинган чизмаси ёки ясалган буюми, одатда бирор бўлаги, қисми” таърифига ўхшаш. У ҳам бўлса кўпроқ “эскиз” маъносига тўғри келади. *Эскиз* ҳам французча (*esquisse*) сўз, “хомаки нарса” деган маънони билдиради. Бадиий асар, иншоот, механизмнинг ёки унинг бирор қисмининг дастлабки, хомаки, қоралама

¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов./Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. 20-е изд., стереотип. – М., Рус. яз., 1989. – 750 с.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2006. 1-ж. – Б.84.

нухаси, чизмаси ёки режаси, дея таъриф берилади Ўзбек тилининг изоҳли луғатида¹.

Атамаларнинг бир маънолилиқ талаби *андазани* атама сифатида олишимизга тўсқинлик қилади. Масалан, **андозаси келишган** 1) бичими яхши, усталиқ билан бичиб тикилган, хушбичим (кийим-бош, пойабзал ҳақида); 2) *кўчма* қадди-қомати келишган, бўйи-басти ўзига ярашган: хушқомат, хушбичим. **Андоза олмоқ** 1) бирор нарсанинг шаклини кўчирмоқ; 2) *кўчма* ўрнақ олмоқ, ибрат олмоқ.²

Андаза сўзининг луғатдаги 2- ва 3- маънолари³ эса “этюд” атамасига умуман мувофиқ эмаслигини кўрсатади. Луғатда берилган мисолларда кўпроқ *ўрнақ* тушунчаси балқиб туради. Бу унинг умумистеъмол сўз эканлигидан далолат беради. Бироқ тушунча – предмет, белги, воқеа, ҳодиса, ҳаракат ҳақида кишининг тасавури, унинг тилда намоён бўлиши билан бирга, тушунча сўзга, сўз эса тушунчага тўла равишда мос келавермаслиги ҳам мумкин⁴. *Андаза* фақат тасвирий санъат атамаларига оид бўлмагани билан минтақамизда ҳам мавжудлигини асослаш учун юқоридаги фикрларнинг ўзи етарли.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2008. 5-ж. – Б.56.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2006. 1-ж. – Б.84.

³ 2 Тайёр қолип, намуна. Шарқнинг ҳаво дарвозаси биз, Янгиликнинг андозаси биз. Шайхзода, Тошкентнома. Ёдгорлик мажмуини яратишда.. ўлкамиздаги буюк бобокалонларимиз зиёратгоҳлари андазасига таяниш зарурлигига эътибор қаратилди. Газетадан. 3 Ўлчов, меъёр. Мамлакат раҳбарининг фармони.. миллий ҳаётимизни энг юқори замонавий андазаларда қуришга чақиряпти. Газетадан.

⁴ Она тили. Қомус. Тузувчилар: Б.Менглиев ва б. – Т., Янги аср авлоди. 2010. –Б. 211

“Этюд” тушунчаси ўзбек тилида тасвирий санъат атамаси сифатида фойдаланилади. Шунингдек, ўзбек тилининг изоҳли луғатида ҳам ўз ўрнига эга¹. Демак, мазкур тушунча,

Ўзб. *Etюд*

Рус. *Этюд*

Ингл. *Etude*

тарзида байналмилал атама сифатида намоён бўлади.

Минтақамизда амалий санъат ривожланган экан, биз мазкур санъат йўналишига алоқадор атамаларни бемалол миллий амалий санъат атамалари, дея аташимиз мумкин эканлигини юқорида айтиб ўтдик. Мамлакатимиз ҳудуди ва унинг атрофида ўзбек миллий халқ амалий безак санъатининг ёғоч ўймакорлиги, ганчкорлик, наққошлик, тоштарошлик, суяк ўймакорлиги, кандакорлик, пичоқчилик, саватчилик, бўйрачилик каби турларининг ўзига хос бажариш технологияси, ҳақиқий асл номлари, ўзига хос мактаблари, услублари мавжуд бўлган². Бу санъат йўналишлари шарқона урф-одат, анъана, дин, маданият, ахлоқ қоидаларига асосланган, кўпроқ табиат ранглари ва шаклларида андаза олинган. Масалан, “чорбарг” атамаси. Сўз форс-тожик тилидан (*чор* – тўрт, *барг* – япроқ) олинган сўзлардан ясалган ясама сўз эканлиги маълум. Аммо буни фақат амалий санъат мутахассисларигина тўртбаргдан иборат ўсимликсимон нақш элементи эканлигини яхши билади. Мазкур

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2008. 5-ж. – Б.62.

² Булатов С.С. Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлиги атамаларига оид изоҳли луғат. – Т., Мехнат, 1991. – Б.3.

сўзнинг 2008 йилда нашр этилган Ўзбек тилининг изоҳли луғатининг 4-жилдига киритилмаганини атамалар, яъни қўлланилиши чегараланган сўзлар сафига қўшилганлиги билан изоҳлаш мумкин. Бизнингча, мазкур атама миллий санъатимиз атамалари сифатида, “Миллий тасвирий ва амалий санъат атамаларининг ўзбекча, русча, инглизча қисқача изоҳли луғат-кўрсаткичи”да ўз аксини қуйидагича топмоғи даркор:

CHORBARG [*f.* چار برگ – to‘rt yuproq] Naqqoshlik san’ati. To‘rt bargdan iborat o‘simliksimon naqsh elementi.

ЧОРБАРГ [*n.* چار برگ – четыре лепестка] Искусство росписи. Элемент растительного узора состоящий из 4х лепестков.

CHORBARG [*pers.* چار برگ – four leaves] Painting. The element of plant design composed of 4 leaves.

Бугунги кундаги кам истеъмолли бу каби миллий тасвирий санъат атамаларни бир тизимга солиш, уларнинг русча ва инглизча изоҳларини тузишни давр талаб этмоқда.

Ўзлашма тасвирий ва амалий санъат атама ва бирликларининг қўлланиш хусусиятлари

Ўзбекистон санъати ва маданиятининг шиддатли тараққиёти нутқимизда истифода этилаётганлиги қувонарли ҳол, албатта. Тасвирий санъат, амалий санъат, интерьер дизайн, либос дизайни ва санъатшуносликка оид атамалар, миллий-маданий нутққа оид ўзбекча сўзларнинг русча ва инглизча муқобили ҳамда Европа нутқининг лисоний бирликлари ўзбек муҳотида кенг тарқала бошлаганлиги тилшунослар масъулиятини янада ошириши турган гап. Зеро, бунинг оқибатида уларни бир қолипга солиш, чуқур таҳлил қилган ҳолда сўзни ўз ўрнида ишлатиш тартибини белгилаш, нутқий

маданият ва нутқий салоҳият мезонларини ишлаб чиқиш вазифалари вужудга келади.

Жаҳон миқёсида ўз ўрнига эга ва кўплаб жаҳон санъат арбоблари назарига тушган, эътироф этилган санъат Биенналелари (тасвирий, фото йўналишлари) ва анъанага айланган, йилдан йилга нуфузи ортиб бораётган “Тасвирий санъат фестивали”га халқаро доирадаги санъат мутахассисларининг ва расом, фотографлар, дизайнерларнинг иштироки натижасида миллий тасвирий санъатимизга кириб келган янги йўналишлар, ғоялар акс этган асарлар орқали тилимизда янги сўзлар пайдо бўлганлигининг гувоҳи бўлиб турибмиз. *Дизайн* сўзининг ўзи ҳам ўзлашма сўз бўлгани ҳолда, ўзи билан бирга олиб келган *фестиваль, мода, модель, подиум, аксессуар, интерьер* каби янги тушунча ва лисоний бирликлар бугунги кунда омма учун тушунарли бўлиб қолди. “Янги тушунча” масаласи эса кўриш, эшитиш ва ҳис этиш орқали ойдинлашади. Негаки, талаффузнинг ўзигина тасаввур уйғота олмайди. Шундай экан, миллий маданиятимизга ёт нарса ва ходисалар ўзимизда пайдо бўлмас экан, уни аташ ҳуқуқи ҳам замон ва макондош нутқ эгаларига тегишли бўлади. Бирок, тушунчани қайта номлаш жараёни ҳам нозик масала, кўп ҳолларда бу муваффақиятсизликка учрайди (*самолоёт – тайёра* каби).

Мисол: “*батик*” услуби

“Батик” – индонезия тилидан олинган, “бир томчи воск (эфир)” маъносини англатади. Бу билан, тушунча Индонезияда пайдо бўлган деган хулоса келиш керак эмас. Матога маълум суюқлик ёрдамида шакл ёки ёзув тушириш тахминан V асрларда Мисрда мавжуд бўлган. Шунингдек, қадимги Хитой, Ҳинд адабиётларида ҳам “батик” сўзининг луғавий маъносини англатувчи

тушунчалар учрайди деган тахминлар ҳам йўқ эмас. Мухими, мазкур тушунча бошқа миллат вакилларига кириб келгунга қадар номланиб бўлган. Инглиз тили луғат тизимида у 1880 йилда Британия энциклопедиясида пайдо бўлади ва яқин 10 йиллар ичида рус тили орқали ўзбек нутқида ўрин эгаллайди, бироқ мамлакатимизда чоп этилган луғатлар таркибида ҳали ҳануз учрамайди. Демак, миллий дизайн соҳаси атамаларидан бирига айланиб улгурган айни лисоний бирлик ҳам бошқа лексик бирлик сингари ўзбек тилининг луғат тизимида ўрин эгаллашига эҳтиёж сезилмоқда дейиш мумкин.

Ёки, “*тўплам*” сўзига эътиборимизни қаратайлик

1. “*Фестивалнинг учта тўплами Навоий вилоятига бағишланди...*”
2. *икки тўпламда Сармийсой тош суратлари...*

Ушбу сўзни таҳлил қилишдан аввал “*Ўзбек тилининг изоҳли луғати*”га мурожаат этамиз.

ТЎПЛАМ 1 маълум тартибда тўпланган бир турдаги нарсалар йиғиндиси; коллекция. *Қадимги танга чақалар тўплами.*

2 маълум тартибда тўпланган ва нашр этилган асар, қонун қарор ва ш.к. мажмуи; мажмуа. *Шеърлар тўплами. — Тўпламда шоирнинг сара масалалари жамланган.* Газетадан.

3 Тўп, тўда, уюм. *Бир тўплам ўтин.*¹

Мисолдаги лексик бирликка биринчи таърифда келтирилган изоҳ айнан. Бироқ иккинчи ва учинчи изоҳлардагидек бизнинг мисолимиздаги “*тўплам*”

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 4жилд. – Т., Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 244.

сборник¹ (мажмуа) маносида ёки куча² (уюм, тўда, тўп) маъносида англашилиш эҳтимоли борлиги кишини сергаклантиради. Биз бу билан кўпмаъноли “тўплам” сўзидан “коллекция” маъносида фойдаланиш заруриятдан воз кечиш керек деган хулосага келамиз. Куйидаги мисолларда эса ушбу нутқий меъёрнинг бузилмаганлигини кўришимиз мумкин. Мисол: *Муаллифнинг Ўзбекистонга қилган сафари “Самарқанд” деб номланган ушбу коллекциянинг яратилишига сабаб бўлди.*

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”га мурожаат этамиз:

КОЛЛЕКЦИЯ [лот. collectio – тўплаш, йиғиш]

Бир хил, бир хил турдаги айрим нарсаларнинг (мас. Танга, марка, китоб ва ш.к.ларнинг тартибга солинган тўплами) *Капалаклар коллекцияси. Қадимги маркалар коллекцияси. Минераллар коллекцияси. — Нормат ҳозирги рассомларнинг суратларини коллекция қилади, ботинка ипига пули бўлмаса ҳам, сўнги чақасига бориб сурат олади. А.Мухтор, Чинор. ...бу портрет*

¹ м1 тўплам, мажмуа; ~ стихотворений шеърлар тўплами; ~ задач геометрии геометриядан масалалар тўплами; ежегодный ~ йиллик (ҳар йилда чиқадиган) тўплам; 2тех. Тўплагич (одатда суюқлик тўпланиб қоладиган жой ёки идиш); ~ для воды сувтўплагич; ~ газоочистителя газтозалагичнинг тўплагичи. (Русча ўзбекча луғат. 2 жилдли. 2-жилд. – Т.: 1984. – Б. 385)

² ж 1 уюм, тўда, тўп; ғарам; тепа; ~а кирпича бир уюм ғишт; ғишт уюми; ~а песка кум уюми; уйиб қўйилган кум; 2 гала, тўда, тўп (одамлар, хайвонлар ҳақида); ~а овец бир гала (тўда) қўй; ~а зевак бир тўда бекочилар; с биться в ~у тўдаланиб (тўпланиб) қолмоқ, бир ерга ғуж бўлмоқ; 3 разг. кўп, анча, анча-мунча, аллақанча, бир талай; у меня ~а дел менинг ишим кўп, менинг бир талай ишим бор; ~а денег бир талай пул. (Русча ўзбекча луғат. 2 жилдли. 1-жилд. – Т., 1984. – Б. 502)

коллекциямнинг гули бўлади. И.Раҳим, Тинимсиз шаҳар¹.

Шу маънода, биз учун керак ва фойдаланишга қулай бўлган мазкур тушунчанинг номи ўзбек тилининг луғат таркибидан ўрин олар экан, тўплам сўзига “осилиш”нинг нима кераги бор, деган савол туғилади. Қиёслаймиз:

1. *Дизайнерлар тўпламларида ҳам анъанавий, ҳам замонавий руҳдаги либослар намоёниши этилди.*
2. *Охирги икки йил мобайнида Лорис Дираннинг коллекциялари истисно тарзда Италия ва Осийда намоёниши этилганди.*

Ишимиздан мақсад миллий тасвирий ва амалий санъатимиздаги атама ва бирликларнинг терминологик муаммосини таҳлил этиш экан, терминлар, кўпинча, умумистеъмол лексикадан маълум бир маъноларининг махсулашуви асосида ҳосил бўлишини айтиб ўтиш жоиз. Терминларга ҳам асл субстанциясидан узилган мустақил лексема сифатида қараш лозим. Бунга терминга қўйиладиган бир маънолилик талаби ҳам асос бўлади. Демак, термин ва умумистеъмол лексема бир нарсанинг икки қирраси, бир лексеманинг икки маънода қўлланиши эмас.

Терминларнинг чегараланган қўлланишга эгаллиги уларнинг бошқа соҳа вакиллари учун тушунарсиз бўлиши дегани эмас. Масалан, [тўғри чизиқ], [gap], [сўз туркуми], [тезлик] атамалари кўпчилик учун тушунарли, соҳа кишиларидан бошқалар нуткида кам истеъмолли. Худди шу каби *коллекция* атамаси ҳам (*синус, косинус* каби) дизайн соҳаси учун кўп истеъмолли ва бошқа соҳа вакиллари учун тушунарли

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилдли. 3-жилд. – Т., Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 390.

бўлмоғи лозим ва уни умумистеъмол *тўплам* сўзи билан алмаштиришга эҳтиёж йўқ.

Хулоса қилиб, замонавий агама ва бирликларнинг ўзбекча муқобилини топиш, муқобили бўлмаса изоҳлаш ва ўзбек тилининг луғат тизимини бойиши учун хизмат қилишига тўсқинлик қилмасдан, ўзлашма сўзларни ўз ҳолича қолдириш тарафдоримиз.

Миллий тасвирий ва амалий санъати атамаларнинг ифодаланиш хусусиятлари

Атаманинг луғатлардаги луғавий маъноси қандай баён этилиши унинг адабий тилда қўлланиши билан белгиланади. Айтиб ўтиш керакки, кўп атамалар умумий луғат тарикибида қайд этилмайди. Улар турли энциклопедияларда ёритиб берилади, маълумотлар кўламига кўра турларга бўлиш мумкин бўлади. Шу нуқтаи назардан, атамалар ҳам оддий сўзлар сингари, хусусан, тасвирий санъат атамалари, мазкур тушунчанинг тил меъёрларини ҳисобга олиб, лингвистик таъриф ва тавсиф берилишга эҳтиёж сезади. Зеро, умумий луғатларда атамаларнинг фақат маълум қисмигина ўз аксини топиши мумкин.

Тасвирий санъатга оид нутқ бирликлари рассом, ҳайкалтарош ёки дизайнернинг иш жараёни, фаолияти (ясаш, чизиш, ёзиш), хомашё (акварель, гуаш, холст, бўёқ), асбоб-ускуна (малберт, политра), касб, ихтисослик (анималист, рассом, ҳайкалтарош), иш маҳсулоти номлари (абстракт картина, барельеф)дан таркиб топади. Бу бирликлар бир ёки икки ва ундан кўп компонентли бўлиши ҳам мумкин. Одатда таржима жараёнида компонентларнинг кўпайиши ва камайиши кузатилади. Сабаби, эркин сўз бирикмаси бир тилдан иккинчи бир тилга эркин таржима қилинаверади,

турғун бирикмаларни (фразеологизмларни), айниқса қариндош бўлмаган тилларга таржима қилиш қийин. Масалан, *жанрист – painter of genre ёки витраж – stained-glass window*. Бундай атамалар одатда синтактик алоқанинг лексик-грамматик гуруҳи таркибида ўрганилади. (масалан, **JUN TAROQ** [o'zb. **jun + taroq**] Gilamdo'zlik moslamasi. Jun tarash uchun ishlatiladigan uzun-uzun tishli taroq.) Нутқ жараёнида уларнинг қисмлари тез-тез бирга қўлланилиши натижасида турғунлик касб этади. Турғун бирикмадаги компонентлар бир-бирлари билан жипслашиб аста-секин ўзларининг илгариги маъноларидан узоқлашадилар, компонентлар айри олинган ҳолда ўз мустақиллигини йўқотган бўлади (мутлоқлашади).

Тасвирий ва амалий санъати лексикасидаги ўзлашма терминларнинг аксарияти содда сўзлардан иборат эканлиги билан ҳарактерланади. Шунингдек, уларнинг кўпчилиги уч (ўзбек, рус, инглиз) тилда ҳам бир хилда истифода этилиши умумийлик касб этади. Масалан, *абстракционизм, автолитография, барокко*. Мазкур атамаларнинг аксарияти француз, лотин, италян тилларидан кириб келган. Ўзбек миллий санъати асл терминологияси эса қадимий ва бой тарихга эга халқ амалий санъати лексик бирликларидан таркиб топади. Хусусан, *дастурхон, сўзана, сандал, доира* каби сўзлар бугунги кунда рус тилида кенг тарқалган.

Ўзбек тасвирий ва амалий санъати терминларини рус ёки инглиз тилига таржима қилиш жараёнида қўшимча изоҳлар билан берилиши талаб этилади. Чунки халқ тилида кенг тарқалган *алвон, гулгун, қаҳрабo, заъфарон, oқчил, сафсар, кўкча, пистoқи*¹ каби рангларнинг турлича атамлари рус ва инглиз тилларида мавжуд эмас. Масалан, қуйидаги атамани

¹ Норматов Н. Ранглар юртига йўл. – Т., Ношир. 2013

рус ёки инглиз тили орқали кириб келган атамаларни ўз нутқий меъёрларимизга мослаштириб талаффуз этганимиз каби (масалан, акварель – *akvarel*) ўша тил вакиллари учун қулай бўлган талаффузда қайд этишга тўғри келади.

ГИРКЎК Кўк ранга нисбатан яқин, яъни кўк осмон кабилар назарда тутилади.¹

ГИРКОК Имеется ввиду типа синее небо, ближе к синему цвету.

GHIRKOK Means blue sky, close to blue colour.

Нодир Норматовнинг “Ранглар юртига йўл” номли китобида қадимги архаик атамалар ҳам берилган, уларнинг изоҳи тадқиқот учун қатта бир материал бўлиб хизмат қилиши мумкин. Чунки сўзларнинг этимологияси, тушунчанинг пайдо бўлиш эволюцияси сир-синоатга бойлиги билан аҳамиятлидир. Жумладан, *асфар*, *ахсар*, *байзо*, *биржисина*, *варди*, *сафсан* каби атамаларнинг мазмуни, нафақат омма учун, балки, ёш ижодкорлар учун ҳам қоронғу. Улар орасида *-ий*, *-ни*, *ёки -гун* қўшимчалари билан ясалганлари ҳам бор. Масалан, *ёқутий*, *кабудий*, *товусий*, *сурмагун*, *сабзагун*, *лолагун*, *осмони*, *райҳони* каби атамаларнинг ўзак қисмига қараб тушунчани аниқлаб олиш мумкин. Бироқ мазкур арахаик тасвирий санъат атамаларининг аксарияти форс-тожик тилидан кириб келган, бугунги кунда уларнинг кўпчилиги қайта номланиб ёки эскириб қолган. Уларга изоҳли луғат таркибидан ўрин берилиши ҳам мунозарали масала ҳисобланади.

2006 йилда ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси томонидан “Байсун. Атлас художественных ремёсел” номли асарда келтирилган глоссарийда ўзбекча атамаларнинг русча изоҳи юқорида зикр этилган тартибда берилади. Масалан,

¹ Норматов Н. Ранглар юртига йўл. – Т., Ношир. 2013

джойнамоз, джун тарок, дастархан, сюзане, дигдигя-джул, гаджак-гуль¹.

Мазкур асарда берилган халқ амалий санъатига оид атамаларнинг айримлари ясама, уларнинг кўпчилиги бошқа тилларидан кириб келган сўзларни ташкил этади. Бу тил тараққиётининг асосий қонунларидан бири. Сабаби, ўзбек халқи ўз тарихий тараққиёти жараёнларида бошқа халқлар билан ҳам сиёсий, иқтисодий, маданий алоқада бўлиб келганки, бу, тилда ҳам ўз ифодасини топган. Ана шундай сўзлардан бири – **нусха** [*а. نسخہ* – андоза, ўхшаш, намуна; адад, дона²]. Шу сўз иштирокидаги сўз бирикмалари яхлит маъно касб этиб, халқ амалий санъати атамалари сифатида намоён бўлади. Бу ерда ҳам рус тилидаги ифодасида фонетик ўзгариш ҳодисаси рўй беришининг гувоҳи бўламиз:

“атлас-нуска – узор, появился в подражание атласным тканям

дуппи-нуска – крестообразный орнамент

кеклик-нуска – орнамент в виде W, напоминающий ткачихам грудь ошипанного кеклика

шои-нуска – абровый узор на коврах, в подражание атласным тканям”³.

Айрим ўринларда унинг “гул”, яъни “нақш” маъносида келиши ҳам кузатилади. Масалан, “чаён гул, чаён нусха (узор скарпион) – зооморфный мотив, элемент орнамента сюзане и мужских тюбетеек”⁴.

¹ Ҳақимов А. Гуль Э. Байсун – атлас художественных ремёсел. – Т., «PRINT-S», 2006.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2008. 3-ж. – 67 б.

³ Ҳақимов А. Гуль Э. Байсун – атлас художественных ремёсел. – Т., «PRINT-S», 2006.

⁴ Ҳақимов А. Гуль Э. Байсун – атлас художественных ремёсел. –

Шу ўринда, “гул” ва “нақш” лексемаларининг семантикасида катта фарқ бўлгани ҳолда, мазкур халқ амалий санъати атамалари тизимида ўзаро муқобиллик характериға эға эканлигини айтиб ўтиш жоиз. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида гул сўзига берилган таърифларнинг бирида, юқорида айтиб ўтилган мазмунға яқин изоҳи келтирилган:

“3 Бирор нарсаға табиатдаги гуллар шаклида чизиб, тикиб, босиб ёки ўйиб туширилган безак, нақш; орнамент”¹.

Изоҳли луғатда “гул” “нақш”нинг синоними эмас, балки “гулли нақш” тушунчаси берилмоқда. Аммо куйидаги мисолларнинг таркибида *гул* сўзи иштирок этган ясама атамалар одатда нақшни, янада аниқроқ айтадиган бўлсак, нақш таркибидаги элементларни, хусусан, нақш услубини англагиб келади: *гаджак-гуль*, *киркдон гуль*, *алача-гуль*, *даста-гуль*, *косагуль*, *лола-гуль*, *пахтагуль*, *хапомат гуль*, *чайн гуль*, *донгуль* ва ш.к.. Айрим ўринлардан *нақш* сўзининг ўзи ҳам ясама атаманинг ҳоким сўз сифатида келишини кузатишимиз мумкин: “кул солди нахыш (букв. вложенная рука) – ромбовидный мотив на коврах терме”²

Ўзбек халқ хунарамандчилигида энг юқори санъат тури – гиламдўзлик. Азал-азалдан чет эл фуқаролари онгида гилам шарқ халқлари, хусусан, форс-тожик аёллари билан боғлиқ равишда тасаввур (ассоциация) уйғотиб келган. Энг сифатли ва бежирим, шу билан бирга, мукамал санъат даражасига кўтарилган гиламлар айнан Ўрта Осиёда етишиб чиққан. Шунинг

Т., «PRINT-S», 2006.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2008. 1-ж. –Б. 516.

² Ҳакимов А. Гуль Э. Байсун – атлас художественных ремёсел. – Т., «PRINT-S», 2006

учун, гиламдўзлик техника ва технологияси, тури, ишлаб чиқариш механизми билан боғлиқ нутқий бирликлар кўпроқ форс-тожик тилларидан кириб келган. Масалан, гиламнинг “*тақир-гилам, окэнли-гилам, окли-гилам, терме-гилам, чумчуг-гилам, холи-гилам, бурама-гилам, гаджари-гилам, пахта-гилам, кохма-гилам, кашгари-гилам* каби турлари, *айнаки-гов, айнакитов*”¹ сингари гилам нақш турлари ўзбек гиламдўзлари нутқида кенг фойдаланилади.

Ўзбек ва форс-тожик тиллари ўртасидаги азалий алоқа ва муносабатларни фақат ўзбек ва тожик халқлари ўртасидаги муносабатлар орқали изоҳлаш мумкин. Ўзбекистоннинг кўпгина худудларида ўзбеклар ва тожиклар бирга яшашади. Бу бирлик асосидаги ўзбек ва тожик ўзаро оғзаки мулоқоти Бухоро, Самарқанд шаҳарларида ўзбек ва тожик иккитиллигини шакллантирган бўлса, кўп асрлар давомидаги буюк мутафаккирлар Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий, Муқимий ва Муизий, Садриддин Айний ва Ойбеклар ўртасидаги илмий-адабий ҳамкорлик ва зуллисонайлик анъаналарини давом эттирди, ривожлантирди. Темурийлар даврида ва кейинчалик Бухоро, Қўқон хонликларида давлатидора ишларининг икки тилда олиб борилиши, шубҳасиз, ҳар икки тилнинг ҳам фонетик, лексик-грамматик раванқига самарали таъсир кўрсатган. Шунинг учун, тожик-форс тилининг ўзбек тилига ва ўзбек тилининг тожик-форс тилига таъсирини фақат бу адабий тиллар лексикасида эмас, балки уларнинг товушлар таркибидаги грамматик қурилишда ҳам кўриш мумкин. Лексикада: *кафт, обрў, оҳанг, баҳор, бекор, ҳамроҳ, пойтахт, астойдил, оташин, баланд,*

¹ Ҳақимов А. Гуль Э. Байсун – атлас художественных ремёсел. – Т., «PRINT-S», 2006.

наст, камтар, рўнара каби; фонетикада: ўзбек тили унлилар тизимидаги айрим ўзгаришлар, тожикча сўз бошида *г, л, з, в, р* товушларининг одатий қўлланиши; грамматикада: *-боз, -бон, -дўз, -намо, -паз, -парвар, -фуруш, -хона* каби ясовчилар, *бе-, ба-, бар-, сер-, но-, хуш-, пур-, бо-* каби префикслар ва бошқалар.

Амалий санъат атамаларида тез-тез учраб турадиган ана шундай грамматик кўрсаткичлардан бири – *-нўш*. “*Кий*” ҳамда “*кийим*” маъноларини берувчи бу морфема форс тилида алоҳида сўз¹. Бирок, *борнўш, жойнўш, калланўш, сандалитўш* атамалари дастлаб лексик-грамматик йўл билан синтактик алоқа киришиб, эндиликда ўзбек тилида мустақил сўз сифатида ёлғиз тушунчани ифодалаб – атаб келмоқда. Уларнинг нутқий қўлланиши ҳам ўзлаштирилган тилдан унча катта фарққа эга эмас. Бирок мазкур бирликларнинг бошқа хорижий (масалан, рус ёки инглиз) тилларда ифодаланиши нутқий шароит туфайли турлича намоён бўлади – товушларнинг комбинатор-позицион ўзгариши содир бўлади. Яъни хорижий тилда мавжуд ёндош товушга мослашиши, бошқа товушга алмашиши кузатилади. Сабаби, ҳар бир тилнинг нутқий меъёрлари, орфоэпик хусусиятлари ўзига хос. Атамалар эса ҳар қандай тилда ҳам ўз ҳолича сақланиб қолиш тамойилига асосланади. Юқорида зикр этилган асарда мазкур атамалар *борнуш, джойнуш, каллануш, сандалитнуш* шаклида истифода этилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, терминологик изоҳли луғатда ўзбек миллий тасвирий ва амалий санъат атамаларининг рус ва инглиз тилларидаги ифодаси ва изоҳи юқоридаги жиҳатлари, яъни ҳар бир тилнинг фонетик хусусиятлари, нутқий

¹ Фарҳанги забони тожики. 2-жилд. М.Ш. Шукуров ва бошқ. таҳрири остида. – М., Советская энциклопедия. – 1969. 107 б.

тамойиллари инобатга олган ҳолда бўлиши мақсадга мувофиқ.

Фасл бўйича хулоса

Атамаларининг кенг миқёсда тадқиқ этилиши бир неча афзалликларга эга бўлиб, айниқса, санъат соҳасига тегишли нутқ бирликларини объектив равишда рўйхатга олиш, мазкур бирликлар ҳақидаги тасаввурни кенгайтириш, санъат атамалари таркибини жорий қилиш ҳамда улардан фойдаланишнинг ўзига хосликларини аниқлаш учун кенг йўл очади. Зеро, ҳозирда кам истемолли миллий тасвирий санъат атамаларини бир тизимга солиш, уларнинг русча ва инглизча изоҳларини тузиш кун тартибидаги масаладир. Бунда ўзлашган атама ва бирликларнинг ўзбекча муқобилини топиш, муқобили бўлмаса изоҳлаш ва ўзбек тилининг луғат тизимини бойиши учун хизмат қилишига тўсқинлик қилмасдан, ўзлашма сўзларни ўз ҳолича қолдириш мақсадга мувофиқ. Чунки, ўзбекча тасвирий ва амалий санъати терминларини рус ёки инглиз тилига таржима қилиш жараёнида қўшимча изоҳлар талаб этилади. Халқ тилида кенг тарқалган миллий атамаларнинг аксарияти рус ва инглиз тилларида мавжуд эмас. Демак, ўзлашма атамани ўз нутқий меъёрларимизга мослаштириб талаффуз этганимиз каби, миллий атамани ҳам ўша тил вакиллари учун қулай бўлган талаффузда қайд этиш эҳтиёжи юзага келади ва луғатда ўзбек миллий тасвирий ва амалий санъат атамаларининг рус ва инглиз тилларидаги ифодаси ва изоҳи ҳар бир тилнинг фонетик хусусиятлари, нутқий тамаойиллари инобатга олган ҳолда бўлиши муҳим масаладир.

ХУЛОСА

Дарсликларнинг ёрдамчи манбааси сифатида хизмат қилувчи луғатлар она тилимизни тўлиқ ўзлаштиришда муҳим билим манбаи ҳисобланади. Тафаккурнинг тараққий этишида уларнинг ўрни бекиёс. Зеро, оғзаки ва ёзма нутқни ўстириш воситаси бўлган ўқув дарсликлар ўз вазифасини тўла бажара олмайди. Шундай экан, луғатлар тил таълимининг мазкур бўшлиғини тўлдириша катта замин яратади.

Бу борада бир қанча ишлар қилинган бўлиб, улар кўптилли эмаслиги, ва ёки атамаларнинг фақат номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида келтирилганлиги, уларнинг талқини берилмаган ёки фақат ўзбек тилида эканлиги билан тилшунослар олдида муаммо сифатида намоён бўлмоқда. Шунинг учун санъат соҳасидаги барча атамаларнинг луғати яратилиб, изоҳи уч тилда берилиши кўзда тутилмоқда.

Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида айрим атамалар ҳар хил. Шунинг учун ушбу атамалар изоҳли луғатининг яратилиши ифодаларни тушунишдаги ҳар хилликка барҳам беради. Халқ усталарининг бу санъат соҳасидаги ютуқлари билан таништиришда ҳамда келажак авлодга ўзбек миллий санъатини мукамал ўргатишда муҳим манбаа вазифасини ўтайди. Мазкур атамалар санъат соҳасининг турли йўналишларига бағишланган, масалан, ҳудудий жихатдан, йўналишлари, тури, техникаси, усули, этимологияси нуктаи назаридан ва ҳоказолар. Луғатда уларни тўплаб бир тизимга солиш, замон талаблари даражасида ҳар бирининг ўзбекча, русча ва инглизча изоҳларини келтириш, талаба-ёшлар, профессор-ўқитувчилар ва

шу соҳага қизиқувчилар учун мўлжалланган адабиёт сифатида намоён бўлади.

Санъат соҳасига оид атамалар луғатини яратиш бир неча афзалликларга эга. Жумладан, санъат соҳасига тегишли нутқ бирликларини объектив равишда рўйхатга олиш, балки мазкур бирликлар ҳақидаги тасаввурни муайян миқдорда кенгайтириш, санъат атамалари составини жорий қилиш ҳамда улардан фойдаланишнинг ўзига хосликларини аниқлаш имконини беради. Унда замонавий атама ва бирликларнинг ўзбекча муқобилини топиш, муқобили бўлмаса изоҳлаш ва ўзбек тилининг луғат тизимини бойиши учун хизмат қилишига тўсқинлик қилмасдан, ўзлашма сўзларни ўз ҳоличи қолдириш муҳим аҳамиятга эга. Ўзбек тасвирий ва амалий санъати терминларини рус ёки инглиз тилига таржима қилиш жараёнида қўшимча изоҳлар билан берилган. Чунки, халқ тилида кенг тарқалган миллий атамалар рус ва инглиз тилларида мавжуд эмас. Ўзлашма атамани ўз нутқий меъёрларимизга мослаштириб талаффуз этганимиз каби, миллий атамани ҳам ўша тил вакиллари учун қулай бўлган талаффузда қайд этиш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, луғатда ўзбек миллий тасвирий ва амалий санъат атамаларининг рус ва инглиз тилларидаги изоҳи ҳар бир тилнинг фонетик хусусиятлари, нутқий тамойиллари инобатга олинган.

АДАБИЁТЛАР

1. Абдуллаева Ч. Тоирова Ф. English for art and design students II. – Т., Янги аср авлоди. 2014.

2. Азимов Б.Ж. Сабзавотчилик атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. – Т., 1997. – 85 б.

3. Алексеева Л.М. Деривационный аспект исследования термина и процессов терминообразования (на материале научно-технической терминологии русского и английского языков): Автореф. ... дис. канд. филол. наук. – Пермь, 1990. – 19 с.

4. Аҳмедов К.С. Кимё атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Монография. – Т., Фан, 1993, – 41 б.

5. Аҳмедова М. М. Инглизча ўзбекча русча ботаника атамалари луғати. – Т., Ўзбекистон, 2003. – 128 б.

6. Аҳмедов Ғ. Русча ўзбекча юридик атамалар луғати. – Т., Адолат, 2002, – 328 б.

7. Аъзамов А. Атмосфера физикасидан русча ўзбекча атамалар луғати. – Т., 2004. – 96 б.

8. Баско Н.В., Шетэля В.М. Системные связи и словообразовательная структура терминов бизнеса // Научно-техническая терминология. – М., 2001. – №2. – С. 14-16.

9. Бекжонов Р.Б. Физикадан русча ўзбекча атамалар луғати. 20000 га яқин сўз. – Т., Ўқитувчи, 1991. – 296 б.

10. Бинокорликдан русча ўзбекча атамалар луғати. Монография. – Т., Қомуслар бош тахририяти. 1994. – 222 б.

11. Биология атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Монография. – Т., Фан, 1995. – 67 б.

12. Бобоёров М.Х. Мустақиллик даври жисмоний тарбия ва спорт атамаларининг шаклланиши. Фил.фан.номз... автореф... 10.02.02. – Самарқанд, 2002. – 33 б.

13. Бобожонов Ш. Исломов И. Ўзбек тилининг сўзлар даражаланиш ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.

14. Божхона атамалари русча ўзбекча қисқа луғати. – Т., 2002. – 112 б.

15. Борисова Л.И. Лексико-стилистические трансформации в англорусских научно-технических переводах (Метод. пособие). – М., ВЦП, 1981. – 168 с.

16. Булатов С.С. Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлиги атамаларига оид изоҳли луғат. – Т., Меҳнат, 1991. – 78 б.

17. Бўриев Х. Биология атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. – Т., 1995. – 250 б.

18. Васильева Н. В. Термин и имя собственное в текстэнциклопедической статьи // Научно-техническая терминология. – М., 2001. – №2. – С. 26-27.

19. Геология атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Ўзбекистон Республикаси атакуми. Тошкент давлат Техника университети. – Т., Фан, 1994. – 95 б.
20. Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М., Московский лицей, 1993. – 309 с.
21. Гринев С.В. Введение в терминографию. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 158 с.
22. Даниленко В.П. Об одной модели терминов-словосочетаний // Научно-техническая терминология. – М., 1973. – № 10. – С. 12-13.
23. Даниленко В.П. Русская терминология. – М., Наука, 1977. – 245 с.
24. Дўстмуродов Д. Кимё атамалари луғати. – Т., Ўзбекистон, 2003, – 400 б.
25. Дўстмухаммедов Ж. Инглизча ўзбекча русча иқтисодиёт атамалари луғати. – Т., Ўзбекистон, 1994. – 124 б.
26. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – М., Русский язык, 2000.
27. Замоनावий она тили. Мавзулаштирилган луғат. Тузувчилар Б.Менглиев ва б. – Т., Шарк, 2011. – 280 б.
28. Замоनावий она тили. Мавзулаштирилган луғат. Тузувчилар Б.Менглиев ва б. – Т., Шарк, 2011. – 280 б.
29. Захарчук Е.А. Родо-видовое соотношение понятий как проявление систематизирующих свойств терминосочетаний // Научно-техническая терминология. – М., 2001. – № 2. – С. 45-47.
30. Йўлдошев Қ. Миллий ғоя ва адабий таълим // Ўзбекистон овози. 2000 йил 21 декабрь.
31. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури / Ўзбекистон Республикаси конун хужжатлари тўплами, 2007 й., 15-сон, 150-модда
32. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т., Шарк, 1997. – 32 б.
33. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2007. – Б. 87.
34. Кузьмин Н.П. К вопросу о сущности термина. // Вестник – М., / МГУ. Выпуск 4. 1962 Серия: История языка и литературы. № 20.
35. Кузьмина Н.Б. Морфолого-семантические очерки терминологии языкознания: Автореф... дис. канд. филол. наук. – Минск, 1971. – 32 с.
36. Кўчимов Ш. Ўзбек миллий ҳуқуқий атамаларида шакл ва мазмун бирлиги муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2001. – № 6. – 130 б.
37. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти атамаларининг русча ўзбекча луғати. – Т., Ёзувчи, 1994, – 62 б.
38. Латипов А., Фуломов И. Ер тузиш ва ер кадастри бўйича атамаларининг русча ўзбекча луғати. Монография. – Т., 1995. – 79 б.
39. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М., 1961. – С. 21-22.

40. Мамбетова С.К. Термины искусства и особенности их перевода на английский язык. – Бишкек, 2008.
41. Маҳмудов Н. Миллий мафкура ва она тили // Халқ сўзи. 2000 йил 13 июнь.
42. Маъдан геологияси атамаларининг қисқача изоҳли русча ўзбекча луғати. – Т., ГИДРОИНТЕО. 2002, – 250 б.
43. Менглиев Б. Баҳриддинова Б. Ўзбек тилининг сўз таркиби ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.
44. Менглиев Б. Бойматова О. Худойбердиева М. Ўзбек тили иборалари ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.
45. Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар (маъруза матнлари учун материаллар). – Т., Янги аср авлоди, 2001. – 184 б.
46. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалари луғати. – Т., Академия, 2007. – 352 б.
47. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. Монография. Ўзбекистон Республикаси фан ва технологиялар маркази. Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. – Т., Янги аср авлоди, 2002, – 191 б.
48. Мирабдулла ўғли Мирортик. Жўғрофий атамалар луғати. – Т., 1992, – 56 б.
49. Мирзаев М.М. ва б. Боғдорчилик ва тоқчилик атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Монография. – Т., Фан, 1995, 78 б.
50. Мирсоатов Т.З. Немисча ўзбекча грамматик атамалар изоҳли луғати. Монография. – Т., Ўқитувчи. 1992, – 152 б.
51. Мусаев Ш.М. Микробиология атамаларининг русча ўзбекча изоҳли луғати. Монография. – Т., Фан, 1975, 94 б.
52. Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп луғат. – Т., Шарқ, 2000. – 318 б.
53. Нарходжаева Х.Ш. Ўзбек тилида жараён англатувчи терминларнинг лингвистик тадқиқи: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd)... дисс. – Т., 2017. – 154-б
54. Нодир Б. Тасвирий ва амалий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Санъат, 2001
55. Норматов Н. Ранглар юртига йўл. – Т., Ношир. 2013.
56. Норхўжаева Х. Ўзбек тилининг эскирган сўзлар ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.
57. Нурмонов А., Мадвалиев А., Маҳкамов Н. Мустақиллик даврида ўзбек тилшунослиги тараққиёти // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2011. – № 3. – Б. 3-11.
58. Одам скелети суякларининг рентгеноанатомик атамалари. Монография. – Т., Ибн Сино, 1992. –71 б.
59. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов./Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. 20-е изд., стереотип. – М., Рус. яз., 1989. – 750 с.

60. Она тили. Қомус. Тузувчилар Б.Менглиев ва б. – Т., Янги аср авлоди, 2010. – 268 б.
61. Ортиқов А. Иқтисодий ҳуқуқ атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1996, – 168 б.
62. Пищулина Ю.Ф. Выражение пространственно-временных свойств категории действия в медицинской терминологии // Научно-техническая терминология. – М., 2001. – № 2. – С. 74-76.
63. Расулов А.А. Гидрология атамалари ва тушунчаларининг русча ўзбекча луғати. – Т., Университет. 1993, – 96 б.
64. Рашидов Д. Муҳандислик геологияси ва гидрология атамаларининг русча ўзбекча қисқача луғати. Монография. – Т., Фан, 1995.
65. Реформатский А.Н. Что такое термин и терминология. // Вопросы терминологии. – М., Наука, 1961. – С.65-71
66. Русча немисча ўзбекча методик атамалар луғати. – Т., Ўқитувчи. 1992, – 143 б.
67. Сайфуллаева Р.Р. ва б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т., “Фан ва технология” нашриёти. 2010. – 121 б.
68. Салимов О.У. ва б. Русча ўзбекча политехника атамалари луғати. – Т., Фан, 1995. – 356 б.
69. Сапаев Қ. Курилиш терминологиясидаги синонимия масаласига доир. // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари: 1 республика терминология конференцияси материаллари. – Т., Фан, 1986. – Б. 37-39
70. Тожиева Г.Н. Ўзбек тили маънавий-маърифий лексикасининг мустақиллик йилларидаги тараққиёти: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)... дисс. – Т., 2017. – 135 б.
71. Тошбоев О.Ш. Миллий истиқлол мафқурасининг шаклланишида матбуотнинг ўрни: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1999. – 152 б.
72. Тўрахожаева А.Х. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. номз. дисс. ... автореф. – Т., 2012. – 26 б.
73. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2006. 5-ж. – 562-б
74. Умаров А. Аҳмедов М. Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли луғати. – Т., Ўқитувчи. 1997. –36 б.
75. Усатый И.Б. Структурно-грамматические особенности составных терминов-названий частей речи. //Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета» Выпуск 2007. www.omsk.edu
76. Фармацевтик атамаларининг русча ўзбекча изоҳли луғати. Муҳаррир фалс.фан.номз. А.Б.Кабилов. – Т., Зар калам, 2004. – 168 б.
77. Фарҳанги забони тожики. 2-жилд. М.Ш. Шуқуров ва бошқ. таҳрири остида. – М., Советская энциклопедия. – 1969. – 107 б.

78. Хожиев А.П. Тилшунослик атамаларининг русча ўзбекча луғати. – Т., Фан, 1993. – 46 б.

79. Холмуродов Р.И., Шарофитдинов К.Ш., Азизов А.П. ва б. Қурилишга доир атамаларнинг русча ўзбекча луғати. – Т., Ўзбекистон, 1993 – 111 б.

80. Ҳақимов А. Гуль Э. Байсун – атлас художественных ремёсел. – Т., «PRINT-S», 2006.

81. Ҳамраева Ё. Ўзбек тилининг ўзлашма сўзлар ўқув изоҳли луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.

82. Чориев. З. Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати. – Т., Академия, 2002. – 316 б.

83. Шукуров О. Бойматова Б. Ўзбек тилининг маънодош сўзлар ўқув луғати. – Т., Янги аср авлоди. 2009.

84. Шукуров Р. Терминлар синонимияси хусусида. // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари: 1 республика терминологияси материаллари. – Т., Фан, 1986. – Б. 32-34.

85. Эргашев Т. Иқтисодий атамаларнинг ўзбекча инглизча русча луғати. – Т., Шарк, 2001. – 63 б.

86. Юнусов Н. Электроника бўйича асосий тушунча ва атамаларининг ўзбекча русча инглизча изоҳли луғати. – Т., 1996.

87. Юридик атамалар комусий луғати. Масъул муҳаррир Х.Р. Раҳмонқулов, – Т., Шарк, 2003, – 432 б.

МУНДАРИЖА

СЎЗБОШИ	5
КИРИШ	10
Биринчи фасл	14
АТАМАЛАРИНИНГ СЕМАНТИК	
СТРУКТУРАСИ ҲАҚИДА	14
Атамаларнинг таснифи ва талқини	16
Тасвирий ва амалий санъат атамаларининг миллийлик хусусиятлари.....	27
Иккинчи фасл.....	36
АТАМАЛАРНИНГ ЛУҒАТЛАРДАГИ	
ТАЛҚИНИ.....	36
Атамалар луғатлари ҳақида.....	37
Миллий тасвирий ва амалий санъат атамалари луғати муаммо сифатида	43
Учинчи фасл	51
МИЛЛИЙ ТАСВИРИЙ ВА АМАЛИЙ	
САНЪАТ АТАМАЛАРИ ТАДҚИҚИ	51
Миллий тасвирий ва амалий санъат атама ва бирликлари таҳлили.....	53
Ўзлашма тасвирий ва амалий санъат атама ва бирликларининг қўлланиш хусусиятлари	59
Миллий тасвирий ва амалий санъати атамаларининг ифодаланиш хусусиятлари.....	64
ХУЛОСА	72
АДАБИЁТЛАР	74

FOR AUTHOR USE ONLY

**More
Books!**

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

Buy your books online at
www.morebooks.shop

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit! Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.shop

KS OmniScriptum Publishing
Brivibas gatve 197
LV-1039 Riga, Latvia
Telefax: +371 686 204 55

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

OMNIScriptum

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY